

Puchalski, Zbigniew

Odznaczenia i odznaki z okresu walk o granice państwa 1918-1921

"Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska", 5, 1991, s.
[45]-94

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew PUCHALSKI

(Warszawa)

ODZNACZENIA I ODZNAKI Z OKRESU WALK O GRANICE PAŃSTWA 1918-1921

1. Odznaczenia i odznaki ustanowione przez lokalne władze wojskowe i powstańcze oraz organizacje kombatanckie
 - a) Nadawane za udział w walkach na określonych terytoriach:
 - Za obronę Lwowa i Małopolski Wschodniej
 - Za Powstanie Wielkopolskie
 - Za walki o Śląsk Cieszyński
 - Za powstania śląskie
 - b) Nadawane przez dowództwa frontów i dywizji
2. Odznaczenia i odznaki ustanowione przez centralne władze państwowe i wojskowe.
3. Odznaczenia wydawane poza władzami państwowymi, niezatwierdzone i zakazane do noszenia.

* * *

Odzyskanie niepodległości przez Polskę w listopadzie 1918 r. otworzyło ponad dwuletni okres intensywnych walk zbrojnych o granice młodego państwa. Zapoczątkowały je boje o Lwów i Małopolskę, ażurę końcową wyznaczył wysiłek zbrojny powstańców górnośląskich w 1921 r. Wśród muzealnych dziś pamiątek dotyczących tego dramatycznego okresu, najliczniejszą grupę stanowi zbiór różnego rodzaju odznaczeń i odznak. U genezy ich powstania legła zarówno potrzeba nagradzania zasług bojowych i patriotycznej mobilizacji walczących, jak też chęć stosownego upamiętnienia poszczególnych wydarzeń lub etapów tej walki. Znaczna część tych odznaczeń i odznak powoływana była jeszcze na bieżąco, podczas trwających zmagani, najczęściej z samorządnej inicjatywy dowództw samodzielnych grup bojowych lub powstańczych, a nawet dowództw regularnych oddziałów wojskowych. Część z nich natomiast była już tworem późniejszym zrodzonym przez koła i środowiska kombatanckie. Niezależnie jednak od swego rodowodu, w rezultacie tych przedsięwzięć stworzony został specyficzny system wyróżnień wojskowych obejmujący bardzo pokaźną liczbę odznaczeń i odznak o charakterze bojowym, honorowym lub upamiętniającym.

Odznaczenia i odznaki z lat 1918-1921 posiadały już swoją "polską" tra-

dycję, stanowiły bowiem kontynuacje podobnego typu wyróżnień zaszczytnych utworzonych w latach I wojny światowej najpierw w Legionach Polskich, a później w formacjach walczących przy boku państw Ententy. Jednocześnie, co warto jest podkreślić, ich masowe powstawanie po 1918 r. i pełniona przez nie nierzadko rola odznaczenia za waleczność i męstwo wpłynęły mobilizująco na centralne władze wojskowe i państwowe, przyspieszając działania w kierunku reaktywowania w sierpniu 1919 r. Orderu Virtuti Militari. Zrozumiałe jednak jest, że z chwilą zakończenia walk o granice państwa ten samorzutny system regionalnych w swym zasięgu odznaczeń i odznak nie mógł stanowić konkurencji dla tak szczególnych wyróżnień wojskowych jak Order Virtuti Militari czy też Krzyż Walecznych z 1920 r. Nie umniejsza to jednak roli jaką odznaczenia i odznaki z lat 1918-1921 spełniły w dziele integracji narodowej i budowy tradycji Odrodzonego Wojska Polskiego.

1. Odznaczenia i odznaki ustanowione przez lokalne władze wojskowe i powstańcze oraz organizacje kombatanckie.

- Za obronę Lwowa i Małopolski Wschodniej

Pierwszą chronologicznie, dużą grupę odznak stanowiły te powstałe w związku z polsko-ukraińskim konfliktem zbrojnym w Małopolsce Wschodniej, zwłaszcza zaś z walkami o Lwów. Zajęcie tego miasta w nocy z 30.X na 1.XI. 1918 r. przez wykazujące dużą prędkość oddziały ukraińskie zapoczątkowało okres zaciętych trzytygodniowych walk, w konsekwencji zakończonych sukcesem strony polskiej. Odznaki honorowe i upamiętniające obronę Lwowa ustanawiane były przez dowódców poszczególnych oddziałów lub odcinków obrony miasta. Godne uwagi jest, że część z nich powstała na bieżąco, jeszcze podczas toczących się walk. Cechą charakterystyczną odznak lwowskich był, wspólny dla znakomitej większości z nich, główny motyw plastyczny - krzyż. Element ten był co prawda dość typowy dla ówczesnych odznaczeń i odznak wojskowych w Europie, w tym również dla państw zaborczych. W tym wypadku projektanci nawiązywali z pewnością nie do obcych wzorów, lecz do tradycyjnego kształtu orderów dawnej Rzeczypospolitej. Krzyże odznak lwowskich posiadały co prawda różne kształty, różniły się też rodzajem metalu, jak również elementami wystroju, ponieważ projektowane były przez inne osoby, lecz za to niemal wszystkie wykonane zostały w pracowni grawerskiej E. Ungera we Lwowie. Z przedstawień symbolicznych, występujących na tych odznakach dominowały: herb Lwowa, ewentualnie różnie stylizowany orzeł narodowy. Niemal wszystkie ponadto posiadały wybitą datę: "1-22.XI.1918" oraz nazwy poszczególnych odcinków obrony miasta. Inną cechą wyróżniającą był fakt, że ogromna ich większość noszona była na wstążkach, co upodobiło je w okresie późniejszym do powstałych wtedy odznaczeń państwowych. Nawiasem mówiąc, ta wizualna analogia

z oficjalnymi odznaczeniami tych, jak i innych odznak, sprawiała w następnych latach poważne kłopoty odpowiedzialnym za przepisowy wygląd odznak i odznaczeń organom wojskowym i cywilnym.

Do omawianej grupy wyróżnień przysługiwały osobom odznaczonym legitymacje i dyplomy, wykonywane nierzadko na wysokim poziomie graficznym. W treści zamieszczonej na dyplomach zawarte były często kryteria uzyskania odznaki, wykraczające znacznie poza ramy li tylko honorowe czy upamiętniające.

Najbardziej popularną, o uniwersalnym charakterze odznaką lwowską był ustanowiony na początku 1919 r. "Krzyż Obrońców Lwowa". W rozkazie wprowadzającym to wyróżnienie, wydanym przez płk. Czesława Mączyńskiego komendanta obrony miasta oraz dowódcy tzw. 1 Brygady Lwowskiej, czytamy:

"Za działalność i trudy poniesione w bojach o Całość i Niepodległość Rzeczypospolitej w czasie oblężenia Lwowa od 1 do 22 listopada 1918". I dalej: "Krzyż Obrony Lwowa jest pamiątką ciężkich zmagañ w okresie najazdu ukraińskiego na Lwów o honorową odznakę uczestników obrony miasta. Krzyż Obrony Lwowa otrzymują wszyscy, którzy umieszczeni są w spisie obrońców Lwowa w czasie od 1 do 22 listopada 1918 r., prowadzonym w Naczelnej Komendzie WP we Lwowie, a którzy przez swoje zachowanie zgodnie z honorem żołnierza i obywatela Polaka okazali się tego godnym"¹.

Odnaczenie to w kształcie równoramiennego krzyża o wymiarach 38x38 mm, wykonane było z żółtego metalu. Pośrodku krzyża, na okrągłej tarczy wygrawerowany był herb Lwowa - zwierczony w otoku napisem: "LWÓW 1.XI-22.XI.1918". Odnaczenie posiadało dwie klasy: z mieczami i bez mieczy. W pierwszym przypadku na ramionach poziomych krzyża znajdował się wizerunek dwóch skrzyżowanych mieczy oraz na dolnym ramieniu - miniaturka Krzyża Orderu Virtuti Militari. W wypadku klasy "bez mieczy" ramiona krzyża były gładkie, bez tych dodatkowych elementów. Na odwrotnej stronie odznaczenia znajdował się wybitý numer porządkowy, w środku zaś gwintowana śruba do mocowania za pomocą nakrętki. Odnaczenie wykonywały firmy grawerskie²: Waldyna, Tyrały i Pająka w Krakowie oraz Eugeniusza Ungera we Lwowie. Do odznaczenia przypisany był dyplom wydawany początkowo przez lwowską Naczelną Komendę WP, a później przez Kapitułę Krzyża Obrońców Lwowa. Nadawanie odznaczenia leżało w gestii komisji złożonej z oficerów - "odznaką już obdarzonych, a w pierwszym swym składzie przez Komendanta Mączyńskiego". Ilość osób udekorowanych nie jest niestety wiadoma, można jednak przypuszczać, że sięgała kilku tysięcy. O jednej z pierwszych dekoracji tak pisał "Wiarus" z maja 1919 r.:

"Wręczenie krzyżów odbyło się w koszarach ułanów lwowskich. Na uroczystość przybył pułk. Mączyński. Przed wręczeniem odznak przemówił do żołnie-

rzy w te słowa: "Odnaka ta nie jest nagrodą za jakiś szczególny czyn, lecz jedynie pamiątką dla ozdobionych nią, że w chwilach, gdy Ojczyzna najbardziej była zagrożona, stanęli ku jej obronie". Po czym wręczyli krzyże żołnierzom³.

Natomiast w dniu 17.IV.1919 r. w Warszawie poeta Jan Kasprówic, występując w imieniu dowódcy obrony Lwowa płk. Mączyńskiego, odznaczył tym krzyżem płk. Stanisława Skrzyńskiego- organizatora i dowódcę ochotniczego oddziału odsieczy Lwowa zwerbowanego w stolicy pod koniec 1918 r. J.Kasprówic podkreślając w przemówieniu okolicznościowym zasługi płk.Skrzyńskiego, powiedział m.in.: "...pierwszy zajął się odsieczą Lwowa w czasie, kiedy Warszawa pozostawała głucha na wszystkie wołania o pomoc ...". Podczas tej dekoracji krzyże otrzymali również - za organizowanie pomocy dla Lwowa - mecenas Osuchowski i profesor Bogucki⁴.

W dziesiątą rocznicę walki o Lwów, w listopadzie 1928 r., ówczesny przewodniczący Kapituły tego odznaczenia, dr Nowak-Przygodzki zwrócił się do Prezydenta Rzeczypospolitej z prośbą o wydanie zezwolenia na udekorowanie krzyżem obrońców Lwowa bojowych sztandarów pułkowych jednostek szczególnie zasłużonych w odsieczy Lwowa, m.in. 4 i 5 pp.leg. oraz 38, 39 i 40 p.strzelców lwowskich. Prezydent Mościcki wyraził zgodę, by pułki przyjęły ofiarowane odznaczenie, eksponując je w gablotach w sali tradycji - nie wyraził jednak zgody , by Krzyż Obrońców Lwowa zawieszony został na sztandarach⁵.

Nieco innych charakter miała ciesząca się dużą popularnością Odnaka "Orleńta", ustanowiona w marcu 1919 r. i zarejestrowana przez Ministerstwo Spraw Wojskowych jako honorowa. Przysługiwała ona wszystkim uczestnikom obrony Lwowa i Małopolski Wschodniej, którzy służyli w oddziałach Armii "Wschód" pod rozkazami gen. Tadeusza Rozwadowskiego i uczestniczyli w walkach od listopada 1918 r.do marca 1919 r. Zgodnie z regulaminem odznaki wymagano jednak co najmniej sześciotygodniowego udziału w tych walkach. Nad jej prawidłowym rozdawnictwem czuwać miał organ nazywany tutaj Kapitułą w składzie: gen. Tadeusz Rozwadowski, płk. Walerian Mariański, ppłk Antoni Krzemiński oraz dr Kazimierz Hartleb z Uniwersytetu Jana Kazimierza⁶.

Odnaka o wymiarach 44x44 mm wykonana była z złotego, oksydowanego metalu i posiadała kształt krzyża uformowanego z czterech siedzących orłów wspartych szponami na tarczy z herbem Lwowa. W otoku herbu znajdował się wybity napis: "OBROŃCOM KRESÓW WSCHODNICH 1919". Projektantem tej odznaki był T. Łuczynski, a wykonawcą warszawska firma grawerska J.Knedlera. Podobnie jak omówiony Krzyż Obrońców Lwowa, odznaka "Orleńta" przystosowana była do noszenia na sznurku. Do odznaczenia przysługiwał niewielki dyplom formatu 18x15 cm, podpisywany osobiście przez gen.Rozwadowskiego⁷.

W dużej grupie odznak poświęconych obronie poszczególnych odcinków Lwowa na czołowym miejscu wymienić należy "Krzyż Pierwszej Żołogi Szkoły Sienkiewicza". Szkoła ta stanowiła miejsce pierwszego skutecznego punktu obrony strony polskiej w czasie niespodziewanego ataku oddziałów ukraińskich w nocy z 31.X. na 1.XI.1918 r. Odznakę tworzył podłużny, lekko wypukły krzyż o wymiarach 50x40 mm, wykonany ze srebrzonego i oksydowanego metalu. Pośrodku ramion znajdował się wizerunek orła w koronie. Dookoła krzyża wieniec z liści laurowych, tworzący z wypukłymi w łuki ramionami krzyża owal odznaki. Na ramionach krzyża napisy: na górnym data - "31-X", na dolnym - "Lwów", na poziomych zaś - "19/18". Krzyż wykonywany był przez pracownię grawerską J.Knedlera w Warszawie w dwóch wersjach: do noszenia na wstążce w barwach czerwono-niebieskich lub do mocowania za pomocą śrubki⁸. Regulamin przewidywał, że odznaka na wstążce (o wym. 5x3 cm), noszona ma być na lewej piersi, ale tylko w momentach uroczystych, na codzień zaś obowiązywać miało noszenie tylko baretki - "szlify" - "3 cm szerokiej i 1 cm długiej".

We wstępie regulaminu odznaki czytamy: "Odznaka "Pierwszej Żołogi Obrony Lwowa" jest pamiątką ciężkich zmagani duchowych i fizycznych w noc zamachu ukraińskiego na Lwów, nadaną uczestnikom pierwszego zbrojnego protestu, za działalność, trud i spełnienie obowiązku rycerza kresowej potrzeby". Regulamin określał też m.in., że w razie "nadużywania i nieposzanowania odznaki, właściciel traci do niej prawo". W wypadku śmierci odznaczonego odznaka przechodzić miała do rąk spadkobierców, ale bez prawa jej noszenia. Kompetencje nadawcze tego wyróżnienia miała Rada Nadzorcza "Pierwszej Żołogi Obrony Lwowa w Szkole Sienkiewicza". Dnia 11.VIII.1919 r. Rada Nadzorcza ogłosiła listę odznaczonych, zawierającą tylko 84 nazwiska. Odznakę nr 1 otrzymał dowódca odcinka mjr Zdzisław Tatar-Trzeźniewski. Odznakę z symbolicznym numerem "44" (mickiewiczowska liczba) przeznaczono dla Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego. Wśród 84 odznaczonych, poza oficerami znalazło się 50 szeregowców-ochotników, 9 osób cywilnych, w tym dwie kobiety. Poza tym wykonano jeszcze cztery odznaki "archiwalne" z przeznaczeniem dla "M.S. Wojsk., Muzeum Narodowego w Krakowie, Rady Królewskiej m. Lwowa i Polskiego Archiwum Wojennego". Rada Nadzorcza, poza pieczęcią nad sprawami odznaki i przestrzegania jej regulaminu, zobowiązywała do organizowania corocznych zjazdów uczestników walk tego odcinka, na których składać miała sprawozdanie ze swej działalności oraz zamawiania corocznie w kościele św. Elżbiety w dniu 31.X. mszy świętej w intencji poległych i zmarłych żołnierzy tego odcinka⁹.

Podobny charakter i kryteria nadawania posiadała odznaka "1-go Odcinka Obrony Lwowa", która przysługiwała uczestnikom walk na pododcinkach obrony

miasta - Wólka, "Starck", Remiza, Szkoła Kadecka, Cytadela. Kompetencje jej nadawania leżały w gestii trzyosobowej Kapituły, w skład której wchodził: kpt.dr Bolesław Bujalski, por. Wojciech Kuźakowski oraz ppor. Roman Ciesielski. Z pisma tego ostatniego z dn. 9.II.1921 r. do Biura Prezydialnego M.S. Wojsk. wynika, że - "Ilość odznak ograniczona była do uczestników walk i nie dochodzi do cyfry pięciuset" i dalej: "(...)rozdawnictwo odznak miało miejsce we Lwowie w maju i czerwcu 1919 r. i więcej odznak się nie wydaje"¹⁰.

Podobnie jak i poprzednio omówiona, odznaka "1-go Odcinka Obrony Lwowa" wykonana była ze srebrzonego, ale na kolor ciemny oksydowanego metalu i miała format 46x46 mm. Tworzył ją krzyż z tarczą herbową Lwowa pośrodku. Na ramionach oplecionych przerwany łańcuchem (symbolem wyzwolenia) napisy: u góry - "1 ODC"/inek/, na ramieniu dolnym data -"1918", na poziomych -"1-22/LI-STOP"/ad/. Kąty między ramionami krzyża wypełnione festonami liści wawrzynu nadawały odznace formę kwadratu. Odznaka przystosowana była do zawieszania na wstążce o barwach miasta Lwowa: czerwonej z niebieskim paskiem przez środek. Odznakę tego odcinka projektował J.Maleta, wykonywała lwowska pracownia E.Ungera¹¹.

Odznaka pamiątkowa "2-go Odcinka Obrony Lwowa" nadawana była obrońcom rejonu Szkoły Marii Magdaleny. Tworzyła ją ośmioramienna gwiazda o wym. 46x46 mm lub 42x42 mm /druga wersja/, z nałożonym na nią oksydowanym krzyżem równoramiennym o kształcie orderu Virtuti Militari. Na środku krzyża, na okrągłej tarczy wyryty był wizerunek orła. Ramiona krzyża oplecione wstęgą z napisem: "II ODCINEK/SZKOŁA M.MAGDALENY" oraz na końcach wstęgi daty: "1-22 XI/1918". Odznakę projektował W.Perucki, a wykonywał E.Unger. Zawieszano ją na czerwonej wstążce¹². Do odznaki przysługiwała legitymacja podpisana przez dowódcę odcinka por.Adama Świeżawskiego oraz jednego z oficerów odcinkowych. Zgodnie z regulaminem odznakę mogli otrzymać wyłącznie uczestnicy walk w tym rejonie. W zakończeniu regulaminu czytamy: "Gdy już wydawanie odznak będzie się miało ku końcowi por. Świeżawski ma odebrać sztancę i odpowiadać za to, że nie będzie nadużyta"¹³.

Popularną, często spotykaną odznaką jest krzyż poświęcony obrońcom "3-go Odcinka Obrony Lwowa". Posiada ona wymiary 45x45 mm, ramiona proste o ściętych narożnikach. Wykonany był z jasnego brązu, rzadziej z białego metalu. Na krzyżu nałożony był wizerunek orła w locie z rozpostartymi skrzydłami, wybiegającymi poza płaszczyznę krzyża. Pod orłem dwie skrzyżowane szable; odmiana odznaki "bez szabel" nadawana była za służbę poza frontową. Na ramionach krzyża napis: na górnym "ODC./inek/ III.1922.XI.1918", na dolnym i na poziomym nazwy pododcinków obrony: "GÓRA/STR/acenia/-DYR./ekcja/ KOL./eji/ UL./ica/ BEMA". Krzyż zawieszony był na czarnej wstążce. Odznaki wykonywała firma E.Ungera według projektu kpt.R.Rogozińskiego¹⁴.

Odnaka pamiątkowa **"4-go Odcinka Obrony Lwowa"** przysługiwała z kolei uczestnikom walk w rejonie Dworca Głównego. Posiadała również kształt krzyża o wymiarach 37x37 mm z ostro wyciętymi u podstaw ramionami. W kątach między ramionami znajdowały się ażurowe wypustki, tworzące niewielki kwadrat. Na ramionach srebrzonej i oksydowanej odznaki znajdowały się wyryte napisy: u góry "2/11", u dołu "22/11-1918", ramionach poziomych zaś "DWORZEC GŁÓWNY". Podobnie jak poprzednia odznaka, krzyż ten zawieszony był na wstążce czerwonej¹⁵. Projektant odznaki - R. Mękicki, wykonawca firma E. Ungera we Lwowie. Do odznaki przywiązany był ozdobnie wykonany dyplom, którego głównymi motywami graficznymi były sylwetka Dworca Głównego we Lwowie oraz herb miasta. Dołem biegł napis: "Za działalność i trudy w krwawych bojach o zajęcie i utrzymanie pierwszej zdobytej na wrogu placówki i uwolnienie Lwowa od Hajdamaszczyny". Kompetencje nadawcze tej odznaki należały do czteroosobowej Rady Nadzorczej, na czele której stał mjr Bronisław Pieracki, dowódca tego odcinka, późniejszy wicepremier i minister spraw wewnętrznych¹⁶.

Następna odznaka **"5-go Odcinka Obrony Lwowa"** dotyczyła walk w okolicach szkoły im. Sienkiewicza: placówki Kulparków, Sokolniki, Sichów, Skniłów, Zimna Woda i Merkury. Przysługiwała ona uczestnikom walk zarejestrowanych w ewidencji prowadzonej przez dowódcę odcinka mjr. Karola Baczyńskiego¹⁷. Główny motyw plastyczny tej odznaki stanowił również krzyż na podkładzie rzymskiej cyfry "V". Ramiona krzyża powiązane były biegnącym wokół wieńcem warzynowym. Wymiary odznaki wykonanej z białego, oksydowanego metalu 46x41 mm. Napisy na ramionach: "1-22 XI", "1918" oraz "ODC./inek/, SZKOŁA/SIENKIEWICZA"¹⁸. Odnakę projektował J. Maleta, wykonawca - E. Unger. W przeciwieństwie do poprzednich odznak obrony miasta, ta ostatnia przystosowana była do przypinania za pomocą śrubki.

Obok odznak upamiętniających poszczególne odcinki obrony Lwowa w listopadzie 1918 r., powstał cały szereg odznak związanych z samodzielnymi formacjami i oddziałami lwowskimi. Do najpopularniejszych w tej grupie należała odznaka niewielkiego **Samodzielnego Oddziału Kawalerii Polskiej "Wilki"**, wykonana również w kształcie krzyża o wym. 42x21 mm. Odnaka ta, występująca w dwóch wersjach: z oksydowanego srebra lub srebrna pokryta niebieską emalią, posiadała na górnym ramieniu krzyża wizerunek głowy wilka z wyszczerzonymi kłami, do której przylutowane było kółko do przewlekania biało-czerwonej wstążki. Na ściętych ukośnie ramionach krzyżyka znajdowały się napisy, na pionowych: "22.XI"¹⁹ "LWÓW 1918", na poziomych zaś "WILKI". Nazwa ta świadczyć miała o "wilczej", zartej taktyce walki w.w. oddziału.

Inna, ale o podobnym charakterze odznaka **"Lotnego Oddziału Karabinów Maszynowych"** przysługiwała żołnierzom tego oddziału za co najmniej 12-ty-

godniową służbę w linii w okresie od 5.XI.1918 r. do 1.VIII.1919 r. Wykonana ze srebrzonej, oksydowanej miedzi przedstawiała wizerunek podkowy zwróconej końcami w dół, z przewiniętą skosem taśmą z nabojami. Pod podkową znajdował się miniaturowy wizerunek Krzyża Obróńców Lwowa, w górnej części zaś data zorganizowania oddziału "5.XI." i "1918", na pasie monogram "L.O. - K.M." /Lotny Oddział Karabinów Maszynowych/. Odznakę projektował i wykonał we Lwowie E.Unger²⁰.

Miasto Lwów, w porównaniu z innymi regionami i ośrodkami, w których toczyły się walki w latach 1918-1920, wytworzyło największą ilość odznak związanych ze swoją obroną. Operatywność lwowiaków jest w tej materii tym bardziej godna podkreślenia, że odznaki te powstawały na bieżąco, równoległe niemal z toczącymi się walkami. Przedstawiłem te z nich, które były najważniejsze i najbardziej reprezentatywne. Znalazły się tutaj najwyższy w hierarchii Krzyż Obróńców Lwowa, odznaka "Orlęta", jak i odznaki poświęcone obronie poszczególnych odcinków miasta. Kryteria nadawania tych odznak wybiegały też poza charakter li tylko pamiątkowy. Należy jednak pamiętać, że pozostałe nie opisane tutaj inne odznaki lwowskie posiadały najprawdopodobniej podobny charakter i były przyznawane za rzeczywisty udział w walkach na danej placówce lub w konkretnym oddziale.

Do odznak, które na pewno należy jeszcze wymienić należały: Krzyż Kompanii Starck, Odznaka Cytadela, Odznaka żołnierzy Góry Stracenia, Odznaka Załogi Lewandówki, Odznaka Obróńców Rzęsny Folskiej, Odznaka Pepetrójka, Odznaka Pancerny Piłsudczyk, Odznaka 36 pp Wojsk Polskich, Odznaka 6 Kompanii 2 PP, Odznaka Dublany-Janów, Odznaka Wybuch AMUNICJI. Nie osiągnęły one jednak takiego znaczenia, jak Krzyż Obróńców Lwowa, Orlęta i odznaki nadawane za obronę odcinków miasta.

Za przykładem Lwowa również inne regiony i miasta Małopolski, zaangażowane w okresie 1918-1919 r. w walki z Ukraińcami, wprowadziły stosowne odznaczenia i odznaki honorowo-upamiętniające. Do najbardziej cenionych należała odznaka "**Gwiazda Przemysła**" ustanowiona w pierwszą rocznicę rozpoczęcia walk w rejonie Przemysła 1.XI.1919 r. Odznaka ta o wym. 42x42 mm, wykonana ze stalowej posrebrzanej blachy miała kształt sześcioramiennej gwiazdy, zwieńczonej szerokim wawrzynowym wieńcem. U jego szczytu wryty był herb miasta Przemysł, poniżej panorama tego miasta z najbardziej charakterystycznymi budowlami: Górą Zamkową i mostem na Sanie. Na wstędze owiniętej na wieńcu znajdował się napis: "OBROŃCOM PRZEMYSŁA", pośrodku zaś na niewielkiej tarczy data: "1.XI.1918/16.V.1919". Odznaka zawieszona była na wąskiej wstążce, szer. 25 mm, koloru karmazynowego z dwoma kremowymi paskami na bokach. Istniały dwie wersje wstążki, pierwsza z nałożonym na nią

elementem w postaci małej srebrnej gwiazdki zwieńczonej gałązką wawrzynową, na której znajdowały się dwie skrzyżowane szable. Odznaka z taką wstążeczką stanowiła wyższy stopień Gwiazdy Przemysła. Na wstążce giądkiej, bez gwiazdki i pozostałych elementów zawieszona była odznaka klasy niższej²¹. Gwiazdę Przemysła zaprojektowali: prof. Jankowski i ppor.inż. Osiński, a jej wykonawcą była firma grawerska E.Ungera we Lwowie. Odznaka, a właściwie odznaczenie Gwiazda Przemysła powstała z inicjatywy Komitetu Wojskowo-Obywatelskiego miasta Przemysła, składającego się z 12 członków z prezydentem miasta Józefem Kostrzewskim oraz dowódcą obozu warownego ppłk. Józefem Wolgmerem na czele. Pozostali członkowie komitetu to pięciu oficerów wybranych z grupy pierwszych obrońców miasta i pięciu radnych miejskich. 11.XI.1919 r. komitet opracował statut odznaczenia. Jako cel powołania Gwiazdy Przemysła projektodawcy podali następującą motywację²²: "uczcić bohaterskie wysiłki tych wszystkich osób, które około obrony ziemi przemyskiej i Przemysła od tysiąclecia polskich w walce z przemocą germańsko-hajdamacką. (...) tym co już padli bądź żywi swem poświęceniem, odwagą i wolą stworzyli podwalinę i przyszlą siłę Państwa Polskiego". Statut ustalał, że odznaczenie ma być noszone "na wstążce przewieszonej przez dziurkę 2-go guzika". Najistotniejszą szej było jednak kryterium przyznawania odznaczenia. Prawo noszenia mieli mieć ci - "bez względu na wiek i płeć, którzy z bronią w ręku lub bez przy czynili się do obrony ziemi przemyskiej i m.Przemysła, czynem wojskowo-strate gicznego znaczenia, bądź to pracą obywatelską, bądź techniczną, lub dla dobra bezpieczeństwa publicznego, a w szczególności:

- a) odznakę na wstążce z gwiazdką i mieczami mają nosić te osoby, które od 1 do 11 listopada 1918 r. broniły (jako pierwsi obrońcy ziemi przemyskiej) tj. Żurawica, Medyka, Przekopne, Siedliska, Nowe Miasto, Pikulice, Krasiczyn, Ostróda;
- b) siły kancelaryjne bez względu na płeć, pracując w WP od 1-11 listopada, mające również nosić gwiazdkę z mieczami, "gdyż uznane zostały za pierwszych obrońców w czynności organizacyjnej";
- c) odznakę ze wstążką, bez gwiazdek i miecza osoby wojskowe, cywilne czynne w obronie Przemysła od 11 listopada do 31 grudnia, gdyż ten czas uznany został za obronę frontową z narażeniem życia, jak również osoby czynne do 16 maja 1919 r. do ofensywy gen. Iwaskiewicza²³.

Kryterium przyznawania odznaki wyższej klasy (z gwiazdką i mieczami) uzależnione było jedynie od okresu przystąpienia do organizowania obrony tego regionu.

Koszt wykonania odznak pokryty miał być ze składek uczestników obrony. Przy tej okazji warto podkreślić ciekawą i godną pochwały inicjatywę Komitetu

tetu utworzenia również ze składek - "oficerów i zamożniejszych obywateli" stypendium dla "młodocianych bohaterów", aby jak głosi fragment statutu: "mogli być wychowani na dzielnych obywateli zwłaszcza, iż wielu takowych jest bardzo biednych".

Aby uniknąć nadużyć w fabrykowaniu niepożądaney ilości odznak Komitet Obywatelski zastrzegł sobie prawo autorstwa sztancy stalowej Gwiazdy Przemysła. Osoby podrabiające odznaki lub używające odznak, których numer nadania nie był odnotowany w książce ewidencyjnej odznaczonych, miały być pociągane do odpowiedzialności karnej. Do odznaki przywiązana była niewielkiego formatu legitymacja wydawana odznaczonym przez Komitet Wojskowo-Obywatelski w kwietniu 1920 r., podpisywana przez prezydenta Kostrzewskiego i ppłk. Wolgnera²⁴.

Druga Odznaka "Za obronę Bełża" przysługiwała z kolei obrońcom niewielkiego miasta Bełż w powiecie sokalskim, woj. lwowskie, którzy pod dowództwem płk. Leona Berbeckiego bronili pozycji wokół tego miasta od końca stycznia do połowy marca 1919 r. Odznaka z złotego metalu wykonana była w kształcie konwencjonalnej tarczy, na której w górnej części wytłoczony był napis: "CHROBREJ ZAŁODZE", pod nim zaś znajdował się rysunek , rodzaj panoplium z hełmem, skrzyżowanymi granatami oraz karabinem i lancą. W środku odznaki, podobnie jak poprzednio, uwieczniono panoramę miasta ze słupem granicznym i napisem "BEŁŻ". U dołu odznaki w obramowaniu dwóch szabel umieszczone były daty obrony Bełża: "18.II.19, 29.I.-18.III.1919", poniżej zaś inicjał: "L.B." - Leon Berbecki. Natomiast na odwrotnej stronie odznaki umieszczony był w kilku wierszach wyryty napis: "ZA BOHATERSKĄ/JAK ROZKAZAŁO DOWÓDZTWO/OBRONĘ - CHROBREJ/TAK NAZWAŁ WRÓG/ZAŁODZE"²⁵.

Trzecią odznaką, związaną tym razem z rejonem Podkarpacia, była dziś rzadko spotykana, powstała w 1919 r. "Odznaka Ochotniczego "Batalionu Strzelców Sanockich". Upamiętniać miała ona czyn zbrojny powstałego samorzutnie niewielkiego początkowo oddziału ochotniczego, który w listopadzie 1918 r. obsadził Borysów, a później po przedarciu się do Sanoka toczył walki z Ukraińcami w rejonie Krosna, Odrzykonja, Ustrzyk i Chyrowa. Odznakę o wymiarach 42x38 mm, stanowił wykonany z ciemnooksydowanej stali emblemat przedstawiający umieszczony między gałązkami jedliny wizerunek wiertniczej wieży nafkowej, na tle której znajdował się orzeł w koronie z rozłożonymi skrzydłami, a poniżej dwa skrzyżowane karabiny. U podstawy wieży wybity był napis: "XI.1918"/"NA PODKARPACIU". Odznaka powstała z inicjatywy Komitetu Kolejarskiego "Ochotniczego Batalionu Strzelców Sanockich" i przysługiwać miała zgodnie z regulaminem uczestnikom walk baonu na Podkarpaciu, obsłudze współdziałającego z nim pociągu pancernego, kolejarzom i uczestnikom straży oby-

watelskiej, którzy wspomagali działania oddziału lub osobom cywilnym za pomoc organizacyjną. Prawo do noszenia odznaki przyznawał wspomniany Komitet Koleżeński, w którego skład wchodził: kpt. Gustaw Świderski, inż. por. Stanisław Szczepanowski, por. Stanisław Maczek (późniejszy generał-pancer-niak) oraz ppor. Mieczysław Tyszkiewicz. Jak głosi 2 pkt regulaminu, przy decyzji o przyznaniu tej odznaki potrzebna była jednomyślność członków komitetu. Do Odznaki "Ochotniczego Batalionu Strzelców Sanockich" przysięgiawał niewielki dyplom o wym. 21x13,5 cm, zawierający również 6-cio punktowy regulamin przyznawania odznaki²⁶.

Na marginesie analizy odznak lwowskich i regionu Małopolski, ustanowionych za zasługi lub dla upamiętnienia walk z Ukraińcami w 1918 i 1919 r., należy nadmienić, że również przeciwnik w tym konflikcie, czyli strona ukraińska wprowadziła w tym czasie szereg własnych odznaczeń i odznak bojowych. Rozporządzeniem z 30.IV.1919 r. Rząd zachodniej Republiki Ukraińskiej ustanowił odznaczenie "Trójzab z wierzchem" w czterech stopniach, nadawany za waleczność i wytrwałość w boju oraz również czterostopniowy Medal Trójzaba. Za udział w walkach o "niepodległość Ukrainy" nadawany był z kolei Krzyż Uczestnictwa. Powstała również w tym czasie "bojowa odznaka" w kształcie odwróconej litery "V" noszona na rękawach kurtek²⁷.

- Za Powstanie Wielkopolskie

Innym ważkim wydarzeniem, które decydowało tym razem o zachodniej granicy państwowej, było Powstanie Wielkopolskie 1918/1919 r. W dziejach powstań narodowych jest pewnego rodzaju paradoksem, że to jedyne zakończone pełnym sukcesem militarnym i politycznym powstanie nie doczekało się w ciągu całego międzywojennego dwudziestolecia stosownego do wagi wydarzenia - odznaczenia państwowego. Widać na tym przykładzie, jak ważną rolę odgrywała polityka odznaczeniowa obozu sanacyjnego, stawiająca na czoło Legiony.

Ujemne znaczenie miał fakt, że powstańcze władze Wielkopolski, w przeciwieństwie do omówionych poprzednio inicjatyw dowództwa obrony Lwowa, jak i późniejszych poczynań władz powstań śląskich, nie wydały odznak pamiątkowych za udział w powstaniu, nadawanych w czasie jego trwania.

Dopiero w związku ze zbliżającą się pierwszą rocznicą wybuchu powstania - 27 grudnia 1919 r. z inicjatywy byłej Naczelnej Komendy Straży Ludowej miasta Poznania, ukazały się w Poznaniu - na poły oficjalne - trzy pierwsze odznaki pamiątkowe. Były to: "Odznaka pamiątkowa za waleczność w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19" - emitowana przez członków b. Komendy Straży Ludowej oraz dwie odznaki zwane "Pamiątkowymi Krzyżami" - "Za Waleczność" i "Zasługi Obywatelskiej", które z kolei wydała Rada Ludowa miasta Poznania. Te

trzy wymienione odznaki były w kształcie i formie identyczne, a różniły się co jest zresztą zrozumiałe, jedynie nazwą i umieszczonymi na nich inicjałami. Stanowił je niewielki, równoramienny krzyż, wpisany w koło o średnicy 36 mm, wytłaczany z blachy mosiężnej, srebrnej i oksydowanej. Pośrodku krzyża na okrągłej tarczy widniał wizerunek orła w koronie, nad nim zaś w zależności od odznaki - półkolisty napis: "ZA WALECZNOŚĆ" lub "ZASŁUDZE OBYWATELSKIEJ", na ramionach krzyża odpowiednie litery "NKSL" /Naczelna Komenda Straży Ludowej/ lub "RLMP" /Rada Ludowa Miasta Poznania/. Na otoku wokół tarczy z orłem umieszczono datę wybuchu powstania: "27-12.19-18"²⁸.

Odznaki tłoczone były w firmie jubilerskiej Józefa Pendowskiego w Poznaniu, natomiast dyplomy i legitymacje (również identyczne w formie i kształcie) w poznańskiej pracowni litograficznej Franciszka Pilczaka. Te wspólne, zbieżne cechy odznak i przynależnych im dokumentów świadczą o ścisłym współdziałaniu inicjatorów odznak, niezależnie od kwestii autorstwa samego pomysłu²⁹.

Odznaka NKSL powstała najwcześniej, bo prawdopodobnie już w końcu listopada lub na początku grudnia 1919 r. W każdym razie już 17.XII.1919 r. wybitny działacz Straży Ludowej płk Julian Lange przesłał do M.S.Wojsk. gotowy statut odznaki z prośbą o jego zarejestrowanie i wydanie zezwolenia na noszenie. Inicjatywę poparł gen. Zygmunt Zieliński, w którego opinii wystawionej tego samego dnia czytamy:

"Ze względu na szerzenie ducha narodowego w społeczeństwie tutejszym, popieram gorąco prośbę"³⁰.

Już 20 grudnia M.S.Wojsk. przygotowało pozytywną odpowiedź dla NKSL, ale w ostatniej chwili wstrzymano tę decyzję, zawiadamiając płk. Lange, by ten korzystając z wizyty Józefa Piłsudskiego w Poznaniu, za pośrednictwem generalnego adiutanta rtm. Bolesława Wieniawy-Długoszowskiego uzyskał aprobatę Naczelnego Wodza. 28.XII.1919 r. rtm. Wieniawa przekazał płk. Lange następującą odpowiedź J.Piłsudskiego:

"Odznaczenie sankcjonowane będzie tak jak za waleczność we Lwowie i Wilnie ... wszystkie te odznaki mają w przyszłości być do swojej istoty, dane w jedną kategorię, tj. zatwierdzone"³¹.

Pomimo tego w pierwszym rejestrze odznak wpisanych przez M.S.Wojsk. z maja 1920 r. odznaka NKSL nie została wymieniona. Dopiero kilka miesięcy później, na skutek interwencji płk. Lange z 10.X.1920 r., rozkazem z 16.IX.1921 r. uznana została oficjalnie jako odznaka pamiątkowa.

Odznaki rady Ludowej emitowane były tylko raz i w niezmienionej formie nadawane były uczestnikom powstania wielkopolskiego do około 1923-

-1924 r. Ich nadawanie leżało w gestii poznańskiego Towarzystwa Uczestników Powstania w Wielkopolsce 1918-1919.

Natomiast odznaka "Za Waleczność" Straży Ludowej jeszcze dwukrotnie zmieniała swój wygląd zewnętrzny. 24.XI.1922 r. naczelny organ sprawujący pieczę nad tą odznaką, zwany Kapitułą, specjalną uchwałą zdecydował, że odznaka uzupełniona zostaje złożonym laurowym wieńcem, opasującym krawędzie krzyża oraz, co było znacznie ważniejsze, dodano przy górnej krawędzi kółko przystosowując ten znak do noszenia na wstążce. Uchwalono wtedy, że wstążka ta ma być w kolorze zielonym³².

Te pozornie mało istotne zabiegi upodobniły skromną odznakę wielkopolską do odznaczeń państwowych. Gwoli ścisłości, z punktu widzenia prawnego poczynania działaczy Straży Ludowej, nie były legalne. Używanie np. terminu "Kapituła" dla organu nadającego odznakę było samozwańcze, gdyż rezerwowany był on w Polsce wyłącznie dla orderów. Sprawa druga, a więc dodanie wstążki do odznaki, czyli nadanie odznace z wyglądu charakteru odznaczenia, było w zasadzie również sprzeczne z przyjętymi zwyczajami. Na usprawiedliwienie powyższych inicjatyw Straży Ludowej można dodać, że bezprawnego tytułu "Kapituły" używało w tym czasie szereg innych kolegiów nadających odznaki, jak również najczęściej samozwańcze odznaczenia jakich dziesiątki powstawały w pierwszych latach niepodległości. Równie często odznaki te projektowane były do noszenia na wstążce. Wpływał na to z jednej strony brak aktów prawnych normujących te sprawy. Najczęściej jednak w zamyśle twórców była to próba nobilitowania ostatnich w gruncie rzeczy odznak pamiątkowych lub upamiętniających. Wybiegając naprzód należy uzupełnić, że dopiero w 1928 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało rozkaz zakazujący noszenia pamiątkowych odznak wojskowych na wstążce.

Uzyskanie dla odznaki Straży Ludowej statusu pamiątkowej odznaki wojskowej w 1921 r., a następnie wprowadzenie zmian w jej wyglądzie zewnętrznym stanowiło zapewne w zamyśle płk. Langego pewne etapy na drodze do wyższego celu. Miało nim być oficjalne uznanie przez władze wojskowe odznaki "Za Waleczność" byłej Komendy Straży Ludowej jako odznaczenia państwowego, tak jak stało się to kilka miesięcy wcześniej w kwietniu 1922 r. ze Śląską Wstęgą Waleczności i Zasługi. Ostatecznie celu tego nie udało się zrealizować, gdyż w ówczesnej sytuacji nie było to chyba możliwe. Działacze b. Straży Ludowej stanowili jedną z wielu grup rozbitego organizacyjnie na szereg związków i towarzystw ruchu b. uczestników Powstania Wielkopolskiego. Każda niemal ze skłóconych ze sobą grup kombatanckich dążyła do zmajoryzowania pozostałych. Każda też m.in. proponowała władzom wojskowym swoją odznakę, starając się zatwierdzić ją jako ogólnopaństwową. W tej sytuacji działacze

b. Straży Ludowej uzyskali jedynie od Ministerstwa Spraw Wojskowych zatwierdzenie następnej wersji tej odznaki, co stało się na podstawie rozkazu z 30.X.1924 r. Nowa wersja odznaki, której oficjalna nazwa brzmiała "Odznaka Pamiątkowa za waleczność b.Naczelnicy Komendy Straży Ludowej b.za-boru pruskiego" zatwierdzona została do noszenia już bez wstążki (na szrubce lub agrafce), ale w zamian wyróżniała się bogatszym wyglądem zewnętrznym. Uzyskano to wprowadzając kolorową emalię na jej poszczególne części. I tak ramiona krzyża wykonano w kolorze niebieskim, tarczki - tła dla orła w czerwonym, otok z datą - w białym. Orzeł wykonany był odtąd ze srebra i nakładany /nitowany/ na odznakę. Zmieniono też legitymacje i dyplomy, drukując je na lepszym papierze³³.

Omówione powyżej odznaki Straży Ludowej i Rady Ludowej były co prawda pierwszymi, które upamiętniały czyn zbrojny Wielkopolan, ale z uwagi na swój charakter regionalny zasięg ich ograniczał się praktycznie do Poznania i ilości osób nimi odznaczonymi była stosunkowo niewielka.

Natomiast szeroki zasięg i masowy charakter miała inna odznaka pamiątkowa, powstała kilka miesięcy później, a mianowicie "Odznaka Pamiątkowa Wojsk Wielkopolskich". Pomysł jej zrodził się prawdopodobnie na początku 1920 r., choć oficjalne zatwierdzenie jej nastąpiło dopiero 14 maja 1920 r. rozkazem M.S.Wojsk. nr 4135. Odznaka miała upamiętniać nie tylko samo Powstanie Wielkopolskie, ale również regularne, przez pewien czas niezależne od polskich naczelnych władz wojskowych tzw. "Wojsko Wielkopolskie".

Idee powstania odznaki, jej wygląd i zawartą w niej wymowną symbolikę najlepiej oddaje fragment tekstu z jej dyplomu: "Dla upamiętnienia zbrojnego odruchu narodowego celem zrzucenia znieprawionego jarzma pruskiego i połączenia się z Macierzą, oraz okresu organizacji i działalności formacji Wojsk Wielkopolskich, zatwierdzono (...) ODZNAKĘ PAMIĄTKOWĄ WOJSK WIELKOPOLSKICH przedstawiającą symbolicznie tradycyjną walkę polskości z krzyżacką butą, barbarzyństwem i przewrotnością, w postaci krzyża ośmiokątowego, używanego przez krzyżaków, a przekreślonego Bolesławowym Szczerbcem na wpół dobytym z pochwy na znak ustawicznej czujności i gorliwości do walki w obronie Niepodległej Ojczyzny. Zawieszona na ramieniu krzyża zerwane kajdany oznaczają skruszone pęta niewoli. Na znak samodzielności Wojsk Wielkopolskich w okresie 27 grudnia 1918 r. do 21 sierpnia 1919 r. jest pochwa miecza przepasana wstęgą o barwach narodowych i ozdobiona monogramem z liter: "W.W." /Wojska Wielkopolskie/³⁴.

Pierwsze egzemplarze odznak wykonywała znana nam już pracownia J.Pendowskiego, dyplomy i legitymacje według projektu rysownika Kazimierza Kledeckiego drukowane były w Zakładach Graficznych Dow. Okręgu Generalnego

w Poznaniu. Natomiast nadawanie odznak leżało w gestii trzyosobowej komisji, na czele której przez cały kilkuletni okres jej funkcjonowania stał płk artylerii inż. Tadeusz Kierski. Do połowy lat trzydziestych komisja ta rozdała ok. 27 tysięcy egzemplarzy "Odznaki Pamiątkowej Wojsk Wielkopolskich", co stanowiło niecałe 50% osób do niej uprawnionych, biorąc za podstawę stan Wojska Wielkopolskiego w połowie 1919 r.³⁵.

Powyższe pamiątkowe odznaki, rzecz jasna, nie zaspokajały ambicji Wielkopolan. Mimo, że w latach 1920-1923 duża grupa b. powstańców udekorowana została odznaczeniami bojowymi, Orderem Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych, brak oficjalnego odznaczenia za Powstanie Wielkopolskie odczytywany był tu jako niedocenywanie tego zbrojnego czynu ze strony oficjalnych władz II Rzeczypospolitej. Poczucie pewnej krzywdy pogłębiał niejako fakt istnienia takich odznaczeń za Powstanie Śląskie, jak również za zbrojne zajęcie Wileńszczyzny w 1922 r. W związku z tym w ciągu dwudziestolecia międzywojennego kolejne organizacje i związki kombatanckie w Wielkopolsce ponawiały próby ustanowienia takiego odznaczenia.

W 1932 r. projekt ogólnopolskiego odznaczenia pod nazwą "Krzyż za Powstanie Wielkopolskie 1918/19" wysunął Związek b. uczestników Powstań Narodowych. Z inicjatywy prezesa Zarządu Oddziału Ziemi Zachodnich tegoż związku - kpt. rez. Stefana Prawowskiego powstał opracowany wzór i regulamin odznaczenia. Stanowić je miał krzyż z "matowego" brązu z napisem: "ZA POWSTANIE WIELKOPOLSKIE 1918/19". Na odwrotnej stronie krzyża umieszczono napis-dewizę "WIELKOPOLSKA OBRONCY SWEMU" i wybity kolejny numer egzemplarza. Krzyż miał być noszony na granatowej wstążce z paskami amarantowymi na bokach. Odznaczenie miała nadawać siedmioosobowa Kapituła na wniosek Komisji Weryfikacyjnej wyłonionej z członków Związku. Wypada tu podkreślić, że autorzy projektu celowo nawiązali do pewnych szczególnych cech najbardziej cennych odznaczeń. Forma proponowanego odznaczenia - krzyż z numerem egzemplarza na odwrocie - niedwuznacznie kojarzyć się musiała z Orderem Virtuti Militari i z Krzyżem Walecznych, napis z rewersu zaś ze złotymi obrączkami z epoki powstania kościuszkowskiego, opatrzonymi napisem "OJCZYŻNA OBRONCY SWEMU". Celowo też wprowadzono termin "Kapituła" dla organu nadającego krzyż, by podnieść jego rangę.

Projekt zyskał poparcie prezesa Federacji Związków Obrońców Ojczyzny gen. Romana Góreckiego, lecz mimo tego odznaczenia nie udało się zatwierdzić. Odpowiedź władz brzmiała, że "brak jest podstaw prawnych". Władze zaproponowały natomiast zatwierdzenie tego krzyża w formie odznaki noszonej na śrubce, na co z kolei nie wyrazili zgody autorzy projektu. W ten sposób upadła kolejna próba uzyskania dla czynu zbrojnego Wielkopolski sto-

sownego do wagi wydarzenia odznaczenia państwowego³⁶.

Na zakończenie należy podkreślić, że z omówionego powyżej projektu skorzystano dopiero w Polsce Ludowej przy ustanawianiu w 1957 r. Wielkopolskiego Krzyża Powstańczego.

- Za walki o Śląsk Cieszyński

Bojowy charakter miało odznaczenie powstałe w związku ze zbrojnym konfliktem polsko-czeskim o Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 r., a mianowicie **Krzyż i Medal "Za Obronę Śląska"**. W celu wyróżnienia tych wszystkich, którzy męstwem i walecznością zasłużyli się w walce, Prezydium Rady Narodowej Śląska Cieszyńskiego ustawą z dnia 1.II.1919 r., potwierdzoną 2 października tego roku, wprowadziło trzystopniowe odznaczenie - Krzyż I i II klasy oraz Medal "Za obronę Śląska". Wszystkie trzy stopnie miały wspólny element w postaci owalnego pola zwierczonego laurem, na którym przedstawiona została usytuowana na pięciu wzgórzach Wieża Zamku Piastowskiego - najbardziej charakterystyczna budowla Cieszyna. Krzyż klasy I, w odróżnieniu od klasy II, posiadał między ramionami pęki złotych promieni. Na odwrocie odznaki /w obu klasach/ znajdował się napis: "WALECZNYM ŚLĄSK - 1919" i kolejny numer odznaczenia. Natomiast trzecia klasa - w formie okrągłego medalu o średnicy 33 mm, miała w otoku na obrzeżu napis: "ZA OBRONĘ ŚLĄSKA - 1919". Odznaki wszystkich trzech klas wykonane były z brązu, złożonego w klasie I oraz srebrzonego w klasie II i III. Odznaczenie "Za obronę Śląska" projektował profesor Szkoły przemysłu Artystycznego w Bydgoszczy Antoni Procajłowicz, natomiast samo wykonanie odznaczeń powierzone zostało warszawskiej firmie J.Knedlera. Legitymacje do odznaczenia, również w/g projektu A.Procajłowicza, drukowane były w warszawskiej firmie W.Głowaczewskiego "Litografia Artystyczna"³⁷.

Statut odznaczenia głosił: "Krzyż I klasy nadaje się dowódcom, którzy oprócz ogólnych zasług waleczności przyczynili się swem kierownictwem w boju w wysokim stopniu do korzystnego wyniku walk" - a ponadto osobom "cywilnym, stojącym u steru rządów, które nie szczędząc ni trudów ni znojów, z żelazną energią obroniły sprawę Śląska w życiu politycznym lub dyplomatycznymi ich zasługom przypisać należy korzystny zwrot lub pożądaný wynik". Natomiast "Krzyż II klasy nadaje się oficerom i żołnierzom, którzy w wyższym poczuciu obowiązków i poświęcenia odznaczyli się osobliwą walecznością, taktycznym zrozumieniem i inicjatywą. Nadaje się oficerom i żołnierzom za specjalną sprawność w obronie lub ataku, za narażenie własnego życia by podwładnych zagrozić do wytrwałości, za ratowanie krytycznych sytuacji, wspomaganie sąsiadów w chwiejnych momentach, za zdobycie dział i innej broni itd. Odznakę przyznaje się też oficerom sztabu, którzy przez

gorliwą i poświęcenia pełną służbę położyli znamienne zasługi, ponadto członkom armii sprzymierzonych, którzy dla sprawy Śląska skutecznie działali". II klasę odznaczenia mogły otrzymać również osoby cywilne - "które w czasie napadu czeskiego wytrzymały na swoich stanowiskach lub w urzędzie", - "nie zachwiały się w swym patriotyzmie", lub też "nie szczędząc trudów i znoju broniły sprawy Śląska na terenie politycznym i dyplomatycznym". Natomiast medal pamiątkowy przysługiwał wszystkim uczestnikom zmobilizowanych sił wojskowych, milicji, straży bezpieczeństwa - którzy "w polu lub w urzędzie brali udział w obronie Śląska"³⁸.

Należy tu wspomnieć, że poza w/w odznaczeniem Rada Narodowa Śląska Cieszyńskiego wprowadziła również jako formę wyróżnienia zasług tzw. "Dekret Pochwalny". W celu załatwienia niezbędnych formalności związanych z nadawaniem odznaczeń "Za obronę Śląska", powołana została pięcioosobowa Komisja Przygotowawcza. Do jej zadań należały: przedkładanie wniosków o odznaczenie do Prezydium Rady Narodowej, prowadzenie książki ewidencyjnej odznaczonych oraz wystawiania legitymacji. Przewodniczącym tej komisji został dr Feliks Bocheński - Prezes Sądu Okręgowego w Cieszynie, sekretarzem - kpr. Józef Figna z Krakowa. W jej skład wchodził również dowódca Wojsk Polskich na Śląsku (jednocześnie dowódca Okręgu Generalnego Kraków) - gen. Franciszek Iatynik³⁹. Generał był gorącym rzecznikiem zatwierdzenia przez władze centralne odznaczenia "Za Obronę Śląska" - jako państwowego. W sprawie tej kilkakrotnie interweniował nie odnosząc jednak pozytywnego skutku. W odpowiedzi na jego interwencje minister spraw wojskowych w piśmie z dnia 10.VI.1919 r. tak m.in. pisał: "M.S. Wojsk. nie może zadość uczynić prośbie (...), tzn. zatwierdzić wspomnianych odznaczeń za waleczność, ponieważ te mają charakter odznaczeń. W myśl wniesienia do Sejmu projektu orderu za waleczność, będzie nim tylko order Virtuti Militari" i dalej: "(...) aczkolwiek nie mogą władze centralne wpływać na decyzję Rady Narodowej, atoli ze względów zasadniczych odznaczeń innych prócz zatwierdzonych przez Sejm, polskie władze nie uznają (...)"⁴⁰.

To konsekwentne stanowisko władz wojskowych zdecydowało, iż w rzeczy samej bojowe (o jasno sprecyzowanych kryteriach) niewątpliwie odznaczenie zdegradowane zostało do roli odznaki pamiątkowej. 27.I.1921 r. w drugą rocznicę zakończenia walk polsko-czeskich o Śląsk Cieszyński, Naczelnik Państwa Józef Piłsudski zezwolił oficjalnie na noszenie odznak "Za Obronę Śląska" przez oficerów i żołnierzy. Decyzja ta zapadła w wyniku audycji udzielonej przez Piłsudskiego członkom Rady Narodowej Ks. Cieszyńskiego, w trakcie której ci ostatni wręczyli Naczelnikowi Państwa odznaczenie "Za Obronę Śląska" I klasy⁴¹.

Ogółem za walki o Śląsk Cieszyński wręczone zostały 23 krzyże I klasy.

Obok marszałka Piłsudskiego I klasę otrzymali m.in. gen. Franciszek Latinik, gen. Emil Gołogórski, mjr Stanisław Springwald - szef szpitala wojskowego w Cieszynie, mjr Eugeniusz Godziejewski i kpt. Józef Warchałowski z 7 pp. leg. oraz pośmiertnie dowódca odcinka frontu śląskiego mjr. Cezary Haller. Przyznano też 373 krzyże II klasy oraz 8.000 medali⁴². Szczególnym wyróżnieniem dla części osób odznaczonych krzyżami "Za Obronę Śląska" było przyznanie im w latach 1921-23 przez Naczelnego Wodza 13 srebrnych krzyży Orderu Virtuti Militari oraz przez Ministra Spraw Wojskowych - 290 Krzyży Walecznych⁴³. Była to być może swoista forma rekompensaty za to, że odznaczeniu za Śląsk Cieszyński nie nadano rangi odznaczenia państwowego.

Na zakończenie krótkiego rysu dziejów krzyża i medalu "Za Obronę Śląska" warto dodać, że blisko dwadzieścia lat później, w listopadzie 1938 r., dowódca Okręgu Korpusu Nr 5 gen. Narbutt-Łuczyński interweniował w Biurze Personalnym M.S.Wojsk w sprawie nieodebranych odznak Krzyża Walecznych oraz krzyża i medalu "Za Obronę Śląska", które przez cały ten czas znajdowały się w starostwie cieszyńskim. Zachowana lista tych, którzy nie odebrali swoich odznaczeń, zawiera 25 nazwisk osób odznaczonych Krzyżem Walecznych, 17 osób odznaczonych II klasą krzyża "Za Obronę Śląska" oraz aż 1025 osób, które nie podjęły medalu III klasy. Na prośbę Biura Personalnego dochodzenie w powyższej sprawie przeprowadził ówczesny prezes Komitetu za Śląsk Cieszyński - kpt.rez.prof.dr Józef Figna. W jego sprawozdaniu z końca 1938 r. czytamy: "(...) większość osób, które nie podjęły tych odznak, stale zamieszkuje w Czechosłowacji i nie chcąc narażać się władzom czeskim, nie podejmuje żadnych kroków by te odznaki odebrać"⁴⁴.

- Za powstania śląskie

Zgodnie z postanowieniami uczestników konferencji pokojowej o przynależności Górnego Śląska miał zdecydować plebiscyt. Praktycznie jednak los ziemi śląskiej rozstrzygnęły trzykrotnie zbrojne wystąpienia ludności polskiej w latach 1919-1921 przeciwko niemieckiemu panowaniu na Górnym Śląsku. Celem uhonorowania zasług bojowych i organizacyjnych oraz upamiętnienia wysiłku zbrojnego w czasie trzech powstań, ustanowiona została liczna grupa odznak. Ponadto zbrojny czyn górnośląski, w przeciwieństwie do Powstania Wielkopolskiego, doczekał się szczególnego wyróżnienia w postaci państwowego odznaczenia bojowego - Krzyża na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi. Odznaczenie to ustanowiono w 1921 r. pierwotnie pod nazwą Śląska Wstęga Waleczności i Zasługi, a oficjalnie zatwierdzono przez władze II Rzeczypospolitej dopiero w 1931 r.

Z odznak poświęconych powstaniom śląskim 1919-1921, za najważniejszą uważać należy **Odznakę Pamiątkową Krzyża Na Śląskiej Wstędze Waleczności**

i **Zasługi**. Odznaka ta o identycznej nazwie co wzmiarkowane powyżej odznaczenie, posiadało ponadto, co ciekawsze, bardzo podobne do tego odznaczenia kształt i wygląd, co do tej pory jest źródłem częstych pomyłek spotykanych również w literaturze. Odznaka zatwierdzona jako pamiątkowa przez Ministerstwo Spraw Wojskowych 10.I.1927 r. /L.dz.8804 G.M.I./, ustanowiona została najprawdopodobniej w 1924 r. po zaprzestaniu nadawania Śląskiej Wstęgi Waleczności i Zasług przez Naczelną Komendę Wojsk Powstańczych na Górnym Śląsku. Odznaka stanowiła więc w pewnym sensie kontynuację nadanego poprzednio odznaczenia bojowego w formie wstążki, przy czym kompetencje nadawcze przyjęła w miejsce Naczelnej Komendy - Górnośląska Komisja Odznaczeniowa, na czele której stał mjr. Jan Ludyga-Laskowski. Odznakę, której projektantem był najprawdopodobniej Stanisław Ligoń, stanowił srebrny krzyż o wym. 43x43 mm o rozszerzających się skośnie (jak u krzyża *Virtuti Militari*) ramionach. Na stronie głównej krzyża na środku wytłoczony był wypukły wizerunek orła śląskiego w otoku z wieńca perełkowego. Na górnym i poziomych ramionach krzyża wybite były daty rozpoczęcia trzech powstań śląskich - "17.VIII.19", "17.VIII.20" i 3.V.1921", na dolnym napis: "ZA POW./stanie/ ŚLĄSKIE". Na stronie odwrotnej krzyża umieszczony był wizerunek wieńca laurowego, przez środek którego przechodzi miecz zwrócony ostrzem do góry⁴⁵. To symboliczne przedstawienie identyczne niemal do rysunku z awersu *Krzyża Walecznych* z 1920 r. świadczy niewątpliwie o inspiratorskiej roli tego odznaczenia dla twórców odznaki śląskiej. Krzyż zawieszony był na jasnoniebieskiej wstążce szerokości 38 mm z białymi paskami po bokach oraz wąskimi amarantowymi wypustkami na obrzeżach. Wstążka była więc identyczna jak przy odznaczeniu o tej samej nazwie. I tutaj analogie z odznaczeniem się nie kończą, ponieważ odznaka posiadała też dwie klasy, przy czym wyższą I klasę (za bezpośredni udział w powstaniu) zaznaczono również przy pomocy małej srebrnej gwiazdki nakładanej na wstążkę. Klasą II odznaki nadawana "za wyteżoną pracę wojskową w czasie powstań", noszona była na wstążce gładkiej. Wraz z odznaką wręczano ozdobny dyplom (o wym. 693x490 mm), wykonywany w/g projektu S.Ligonia w Zakładach Graficznych Leopolda Nowaka w Królewskiej Hucie lub legitymacje (wym. 120x170 mm) drukowane w firmie R.Tomaszewskiego. Ilość nadanych przez Górnośląską Komisję Odznaczeniową odznak I i II klasy nie jest niestety znana. Można przypuszczać, że odznaczono nią kilkanaście tysięcy osób⁴⁶.

Bardzo podobna do poprzedniej, a niemal identyczna z państwowym odznaczeniem *Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi*, była powstała w 1921 r. Odznaka *Pamiątkowa 5 Pułku Powstańczego* /zwana również odznaką 5 Rybnickiego Pułku/. Powstała ona na wniosek dowództwa pułku, zatwierdzony

w 1921 r. przez Naczelną Władzę na Górnym Śląsku. przyznawana była oficerom i żołnierzom jednostki, którzy w okresie walk powstańczych służyli w 5 pułku. Odznakę stanowił krzyż równoramienny o wym. 33x33 mm z materiału posrebrzanego. Na skrzyżowaniu ramion w otoku perełkowym znajdował się orzeł śląski z koroną na piersiach. Na ramionach krzyża rozłożono napis: "POWST./ańcowi/. GÓRNY ŚLĄSK 1921". Na stronie odwrotnej dwie skrzyżowane gałązki laurowe oraz napis na ramionach: "5 P/ułk/ P/owstańców/ RYBN/ickich/-DZIELNYM". Krzyż rybnicki noszony był podobnie jak poprzednia odznaka na wstążce jasnoniebieskiej z białymi wzdłużnymi paskami i amarantowym obramowaniem⁴⁷.

Odznaka ta, po dokonaniu pewnych drobnych zmian (z rewersu usunięto część napisów - "5 P.P.Rybn."), stała się wzorem dla Śląskiej Wstęgi Waleczności i Zasługi.

Inną pułkową odznaką pamiątkową był krzyż 1 Pułku Strzelców Bytomskich, ustanowiony prawdopodobnie na przełomie 1920/21 r. przez dowództwo pułku. Przysługiwał oficerom i żołnierzom pułku, którzy pełnili służbę w latach 1918-1920, bądź też brali udział w pracach plebiscytowych i powstaniach śląskich. Odznaka wykonana była z metalu posrebrzanego w kształcie równoramiennego krzyża o wym. 40x40 mm. Na środku umieszczony był złożony orzeł państwowy w koronie, zbliżony do wzoru godła ustalonego w 1927 r. Na niebiesko emaliowanych ramionach umieszczony był napis: "1 P.SB." /Pierwszy Pułk Strzelców Bytomskich/ oraz daty - "1918-1920". Odznakę, która noszona była nie na wstążce, lecz na śrubce, wykonywała Fabryka Galanterii Metalowej "Galmet" w Sosnowcu⁴⁸.

Swoją pamiątkową odznakę posiadał również 14 Pułk Powstańców Wodzisławskich, którą podobnie jak i poprzednio ustanowiło dowództwo pułku w 1921 r. jako wyróżnienie dla żołnierzy i oficerów pełniących służbę w latach 1919-1920. Powyższą odznakę zatwierdziła następnie Naczelna Władza Wojsk Powstańczych na Górnym Śląsku. W przeciwieństwie jednak do poprzednich odznak, które miały formę krzyża, nieznanemu projektantowi nadał jej kształt sześcioramienną gwiazdy z wkomponowanym (między jej ramionami) - pochodniami. Pośrodku gwiazdy, na okrągłej tarczy wygrawerowany był herb miasta Wodzisławia - pół orła śląskiego oraz kwitnący kwiat róży z trzema listkami. W otoku tarczy napis: "14 P.P.WODZISŁ. G.S.POWST." / 14 Pułk Powstańców Wodzisławskich Główny Sztab Wojsk Powstańczych/. Odznaka ta o wym. 45x45 mm wykonywana była w krakowskiej firmie grawerskiej Jakuba Walenty⁴⁹.

Interesującą odznaką śląską była odznaka pamiątkowa Grupy Szturmowej "Wawelberg", upamiętniająca działania oddziału dywersyjnego zorganizowanego przez kpt. Tadeusza Puszczczyńskiego w okresie III powstania śląskiego głównie spośród uczniów warszawskiej szkoły technicznej Wawelberga. Ustanowiona ona

została w 1921 r. przez Komisję Likwidacyjną Grupy Szturmowej "Wawelberg", na wniosek grupy oficerów z tego oddziału z dowódcą kpt. Jackowskim na czele i przysługiwała uczestnikom Grupy za akcje bojowe prowadzone w okresie od 2 maja do 5 lipca 1921 r. Odznaka przedstawiała tarczę dzierżoną w szponach orła. Na środku tarczy wizerunek trupiej główki, pod nią skrzyżowane piszczele. Na górnej krawędzi daty działań bojowych Grupy: "2.V.-5.VII", na dole "1921". Na piszczelach zaś - "GR/upa/ SZTURM/owa/ POWSTAŃC/ów/ G/órno/ŚLĄSKICH WAWELBERG". Projektantem odznaki był prawdopodobnie inż. Nowacki na zlecenie Komisji Likwidacyjnej. Odznaka posiadała wymiary 69x41 mm, wykonywana była w żeliwie w firmie Walenty w Krakowie, noszona zaś na śrubce⁵⁰. W latach 1926-1928 kpt. Jackowski czynił starania o zatwierdzenie odznaki przez Ministerstwo Spraw Wojskowych, nie uzyskał jednak oczekiwanej zgody⁵¹.

Stosunkowo późno, bo dopiero około 1925 r. w okolicznościach bliżej nieznanych powstała bardzo efektowna w formie i wyglądzie **Gwiazda Górnos Śląska** nadawana - "w dowód uznania zasług położonych w walkach o wieczyste prawo Śląska piastowskiego". W lipcu 1925 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych zatwierdziło ją formalnie i wydało zezwolenie na jej noszenie⁵². Kompetencje nadawcze tej odznaki, traktowane na Śląsku jako odznaczenie, leżały w gestii Kapituły Gwiazdy Górnos Śląskiej w Katowicach⁵³. Według innej wersji odznakę tę nadawała Kapituła mieszcząca się w Warszawie przy ul. Nalewki 2⁵⁴.

Powyższa odznaka wykonywana była w kształcie ośmiopromiennej gwiazdy posrebrzanej, na której nałożona jest mniejsza gwiazda, ale czteroramienna i pozłacana. Na niej z kolei duży niebiesko-biały emaliowany krzyż z dużym srebrnym orłem śląskim pośrodku. Istnieją dwie odmiany tej pięknej odznaki: duża średnicy 78 mm i mała o średnicy 57 mm⁵⁵. Projektant "Gwiazdy Górnos Śląskiej" pozostaje nieznany, natomiast jednym z wykonawców była Sosnowiecka Fabryka Galanterii Metalowej w Sosnowcu. Do tego odznaczenia przysługiwał ozdobny dyplom wraz z legitymacją.

Wkrótce po 1921 r. przypuszczalnie z inicjatywy grupy kombatantów powstał śląskich powstało również efektowne **odznaczenie "Za Górny Śląsk"**. Odznaczenie "Za Górny Śląsk" traktowane jest jako nieoficjalne i o ile wiadomo nie zostało nigdy zatwierdzone ani przez władze państwowe, ani też wojskowe. Zasadniczą formą odznaczenia był dwustopniowy krzyż przystosowany do noszenia na szyi, na wstążce analogicznie do komandorii orderów. Pierwszy stopień - krzyż z mieczami przysługiwać miał osobom wojskowym, drugi bez mieczy przeznaczony był dla cywili. Odznaką omawianego odznaczenia jest równoramienny krzyż z głęboko wciętymi ramionami, zbliżony do tzw. "Krzyża maltańskiego", o wym. 70x70 mm, wykonywany najczęściej w srebrze. Ramiona krzyża pokryte jasnoniebieską emalią, natomiast pośrodku na okrągłej czerwono emaliowanej

tarczy w perełkowej obwódce znajduje się biały orzeł śląski z koroną na piersiach. Przy pierwszym stopniu (wersji) między ramionami krzyża umieszczone są dwa złote skrzyżowane miecze, zwrócone ostrzami do góry. Na odwrotnej, nieemaliowanej stronie, na ramionach krzyża położony był napis: "ZA GÓRNY ŚLĄSK 1921". Pośrodku na skrzyżowaniu ramion krzyża medalion w wieńcu laurowym. Projektant tego pięknego, ale w gruncie rzeczy samozwarczego odznaczenia, które jest dziś ogromną rzadkością w zbiorach muzealnych, pozostaje nieznany. Wykonawcą krzyża "Za Górny Śląsk" była firma W.Wabińskiego i Ska⁵⁶.

Przedstawione powyżej odznaki upamiętniające wysiłek ludu górnośląskiego w okresie powstań 1919-1921 należą moim zdaniem do najważniejszych. Nie wyczerpują one jednak naturalnie tej problematyki. Z pozostałych, w pracy nie omówionych, wymienić należy ponadto: Powstańczy Krzyż Samarytański, Odznakę Orła Białego, odznaki artyleryjskie - dowództwa z Krakowa i 2 Baterii Artylerii Wojsk Powstańczych. Nadmienić też należy, że w 1920 r. powstał szereg dalszych odznak i znaczków plebiscytowych, zaś po 1921 r. - odznak, żetonów i znaczków poświęconych powrotowi Śląska do Macierzy.

b) Odznaczenia grup wojskowych: frontów i dywizji

Wynikiem działań zbrojnych podjętych przez stronę polską na kresach północno-wschodnich początkowo przez niewielkie oddziały tzw. samoobrony, a później i przez formacje regularne, było opanowanie w dn. 19-21.IV.1919 r. Wilna, a następnie Lidy, Nowogródka i Baranowicz. Linia pozycji polskich na wschód od tych miejscowości utworzyła tak zwany front litewsko-białoruski. W rezultacie lipcowej ofensywy armii polskiej front ten przesunął się na wschód, osiągając w ostatnich tygodniach 1919 r. linię Dźwiny, Berezyny i Płycy. Z bojową działalnością formacji polskich walczących w tym rejonie związane jest powstanie kolejnych odznaczeń i odznak o charakterze bojowo-pamiętkowym.

Pierwszym chronologicznie wyróżnieniem z tej serii odznaczeń była odznaka za udział w walkach o Wilno, powstała latem 1919 r. z inicjatywy Dowództwa Grupy gen.E.Rydza-Śmigłego. Przysługiwała ona oficerom i żołnierzom wchodzącym w skład Grupy gen.Śmigłego/przed wszystkim więc pododdziałom 1 Dywizji Legionów oraz kawalerzystom z grupy płk.Beliny-Prądmowskiego/, uczestnikom walk o zdobycie, a później obronę Wilna w kwietniu 1919 r. Odznaka wykonana była z oksydowanego metalu, w formie równoramiennego krzyża i przystosowana do mocowania na śrubce. W centralnej części krzyża znajdował się wizerunek orła w koronie, obramowany inicjałem "J.P." /Józef Piłsudski/. Motyw ten podkreślać miał ścisły związek osoby Naczelnego Wodza z opanowaniem miasta w oparciu o przygotowany przez niego osobiście plan operacji. Pod orłem znajdował się duży napis: "WILNO", natomiast na ramionach krzyża data:

"1919" i mniejszy napis "WIELKANOC", nawiązujący do daty zdobycia Wilna /święta Wielkanocne 1919 r./. Do odznaki przypisany był niewielkich rozmiarów dyplom, podpisywany przez dowódcę grupy gen. E. Rydza-Śmigłego⁵⁷.

Szczególne znaczenie i najwyższą rangę wśród odznak powstałych w związku z walkami na Wileńszczyźnie i Białorusi miał dyplom - "Uznania za Waleczność".
Zastanowiono go rozkazem Nr 45 dowódcy frontu litewsko-białoruskiego gen. Stanisława Szeptyckiego dnia 20.IX.1919 r. W rozkazie wprowadzającym to odznaczenie czytamy: "Chcąc dać trwały wyraz uznania męstwa i czynów waleczności okazanych przed nieprzyjacielem, wprowadzam dla wyróżnionych w Rozkazie Dowódcy Frontu pisemne "Uznanie za Waleczność" dla oficerów i żołnierzy bez względu na szereg, stopień i funkcję. "Uznanie za Waleczność będzie wykonane w formie dyplomu i przyznawane tylko za czyny bojowe w obliczu nieprzyjaciela oraz dowodu męstwa i brawury żołnierskiej.

Wszelkie wnioski o odznaczenia przedkładaają oddziały drogą służbową do Dowództwa Frontu. Muszą one zawierać zwięźle przedstawienie czynów oraz opinię kolejnych bezpośrednich dowódców. Wnioski te przegląda Komisja ad hoc przy Dowództwie Frontu i określa stopień odznaczenia, przedkładając je do zatwierdzenia i decyzji Dowódcy Frontu. W skład tej Komisji wchodzi: a) Oficer sztabu, b) Oficer II Oddziału Dowództwa Frontu, c) Oficer III Oddziału, d) Oficer V Oddziału. Nazwiska odznaczonych ogłaszane w Rozkazach Dowództwa Frontu mają być ogłaszane we wszystkich rozkazach Dowództw podległych, przed frontem oddziału"⁵⁸.

Dyplom "Uznania za Waleczność" z uwagi na kryterium jego przyznawania niewątpliwie zaliczyć należy do bojowych odznaczeń Armii Polskiej. Komisja, w której gestii było nadawanie owego dyplomu, przyjęła i rozpatrzyła kilka tysięcy wniosków, z których zakwalifikowano jedynie około dziewięciuset. Z raportu komisji odznaczeniowej z 1920 r. wynika, że: "duża ilość wniosków uznanych została, ze względu na wagę czynu, za wystarczające do zaszeregowania ich do ustanowionego w 1919 r., ale praktycznie wówczas nierozdawanego orderu Virtuti Militari". W raporcie czytamy m.in.: "(...) a nie chcąc zamykać drogi do odznaczenia Virtuti Militari, nie przyznała w ten sposób żołnierzom i oficerom pisemnego "Uznania za Waleczność". Wnioski te odstąpione zostały Oddziałowi V Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego do służbowego użytku i stanowiąc będą obecnie podstawę do przedłożenia wniosków o Virtuti Militari. W ten sposób duża ilość wniosków np. z 14 DP nie została uwzględniona. (...) dowodem uznania dla tej odznaki jest fakt, że ogłaszane listy odznaczonych nie wywołały w żadnym wypadku w oddziałach skarg za zbyt łatwe wyróżnienie, a przeciwnie (...)"⁵⁹.

Wśród około dziewięciuset odznaczonych dyplomem "Uznanie za Waleczność"

znakomita większość rekrutowała się z formacji, które najdłużej pozostawały w składzie Frontu Litewsko-Białoruskiego. Były to 1 i 2 Dywizja Litewsko-Białoruska oraz 1 Dywizja Piechoty Legionów. W zachowanym wykazie wyróżnionych przez dowództwo frontu z marca 1920 r., który zawiera nazwiska 474 odznaczonych oficerów i żołnierzy⁶⁰, procentowo najwięcej jest tutaj przedstawicieli wyższych dywizji.

Mankamentem tego odznaczenia był brak prawa do zewnętrznego eksponowania przez uhonorowanych otrzymanego dyplomu w postaci odznaki czy znaczka. Dyplom "Uznanie za Waleczność", aczkolwiek bogaty w formie, był tylko kawałkiem papieru, który przechowywał właściciel, nie mogąc go przecież zawiesić na klapie munduru.

Z uwagi na bojowy charakter odznaczenia, jak i zapewne powyższą "wizualną niedogodność", we wrześniu 1920 r. gen. Stanisław Szeptycki wraz z przewodniczącym komisji "Uznanie za Waleczność" maj. sztabu generalnego Rostrowskim zwrócili się do Naczelnego Dowództwa z prośbą o przyznanie wszystkim posiadaczom dyplomu - Krzyża Walecznych. Prośba została potraktowana przychylnie⁶¹.

Nieomal jednocześnie z omówionym wyżej dyplomem, również z inicjatywy Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego powstała **odznaka pamiątkowa Dywizji Litewsko-Białoruskiej**. Motywy jej powołania oraz kryteria jej nadawania przedstawione zostały w piśmie gen. Szeptyckiego do Naczelnego Wodza z dn. 14.X.1919 r.: "Pragnąc uczcić i upamiętnić zbrojny, ochotniczy czyn społeczeństwa i młodzieży kresów litewsko-białoruskich od grudnia 1918 r., który głównego wyrazu nabrał w ofensywie kwietniowej na Lidę, Nowogródek i Baranowicze, proszę posłuszenie o zatwierdzenie załączonego znaku pamiątkowego. Do noszenia znaku (uprawnieni są) wszyscy oficerowie i szeregowi, którzy przed 19.IV.19 r. - dniem osiągnięcia linii starych okopów niemieckich na odcinku Dywizji w szeregach jej służyli. Tym wszystkim oficerom i żołnierzom zostaną wydane patenty zaopatrzone w mój podpis jako ówczesnego dowódcy dywizji. Oficerowie 1 i 2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej, którzy wstąpili do tychże po 19.IV.19 r. będą otrzymywać patenty od dowódców pułków lub równorzędnych o tyle tylko o ile ci, dowody uznają ich za godnym tego"⁶².

Odznaka dywizji Litewsko-Białoruskiej wykonana była w formie krzyża równoramiennego, na którego końcach ramion umieszczono napis: "ZA NASZĄ WOLNOŚĆ I WASZĄ" oraz datę: "1919". Na powierzchnię krzyża nałożony był duży wizerunek orła w koronie typu jagiellońskiego z rozmieszczonym na jego piersi herbem Litwy - Pogonią /jeździec na koniu z tarczą i wzniesionym mieczem/⁶³. Projektantem odznaki był art. malarz Kaźmierowski /otrzymał za projekt honorarium 1000 mk/, wykonawcą warszawska firma Paszkowskiego mieszcząca się

przy Krakowskim Przedmieściu.

Do odznaki przypisany był ozdobny dyplom, którego głównym motywem graficznym był rysunek odznaki. W otoku rysunku umieszczono nazwy miejscowości oraz rzek położonych na szlaku bojowym dywizji. Pod nimi znajdował się duży napis stanowiący motto odznaki: "WALECZNEMU ŻOŁNIERZOWI CZEŚĆ!". Inicjatorzy odznaki proponowali początkowo wykonanie dyplomu w dwóch wersjach: pierwszą dla uczestników walk z okresu sprzed zajęcia Wilna 19.IV.1919 r., drugą dla walczących w szeregach 1 i 2 dywizji już po tym okresie. Ostatecznie formę dyplomu i zasady nadawania odznaki ustaliła w dniu 13.III.1920 r. siedmiosobowa komisja tej odznaki, na której czele stał płk Stefan Pasiński - dowódca białostockiego pułku strzelców. Odznakę mieli prawo otrzymać wszyscy "za wyjątkiem karanych za czyny hańbiące", służących w szeregach obu dywizji przed 19.IV., jak i później pod warunkiem, że odznaczyli się walecznością lub położyli zasługi dla dywizji. Ci ostatni, zgodnie z cytowanym pismem z dn. 14.X.1920 r. otrzymać mieli dyplomy nie z podpisem gen. Szeptyckiego, ale jedynie dowódcy pułku. Natomiast przyznawanie odznak w ramach pułku leżało w gestii komisji złożonej z trzech oficerów - "najdłużej posiadających znaczek". Odznakę przyznaną pośmiertnie miała prawo otrzymać rodzina poległego lub zmarłego⁶⁴.

W kwietniu 1920 r., już po formalnym rozwiązaniu Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego, z inicjatywy gen. Szeptyckiego ustanowiona została odznaka pamiątkowa tegoż frontu. Od strony formalno-prawnej nie miała ona nic wspólnego z dyplomem "Uznanie za Waleczność", wprowadzonym pół roku wcześniej. Prawdopodobne jest jednak, że idea odznaki zrodziła się właśnie z braku owego wizualnego na mundurze znaku /czego nie spełniał dyplom/, wyróżniającego żołnierzy tej dywizji.

Odznakę pamiątkową Frontu Litewsko-Białoruskiego tworzył krzyż zbliżony kształtem do orderu Virtuti Militari, z nałożonym dużym wizerunkiem orła w koronie i trójkątną tarczą na piersi, na której umieszczony był herb Jagiellonów /podwójny krzyż/. Na ramionach krzyża rozmieszczony był napis: "FRONT LIT./ewsko/ BIAŁ./oruski/ i daty "1919-1920"⁶⁵. Odznaki wykonywała wileńska firma grawerska P.Górzuchońskiego w cenie 16 marek polskich - dla oficerów i 8 mk - dla szeregowców i podoficerów. Do 15.VI.1920 r. firma ta podjęła zobowiązanie wykonania 20.000 egzemplarzy odznak, które zamówiła Centralna Komisja Odznaki. Legitymację wystawioną posiadaczom odznaki podpisywał dowódca frontu.

Z zatwierdzonego przez Naczelnego Wodza statutu odznaki Frontu Litewsko-Białoruskiego wynika, że prawo do niej mieli - "ci, którzy pełnili nienaganną służbę w ciągu sześciu miesięcy". Do tego stażu zaliczano także pobyt w szpitalu z powodu ran lub chorób nabytych na froncie. Staż ten mógł

być wyjątkowo skrócony dla osób zasłużonych wybitnym czynem bojowym lub organizacyjnym. Prawo nadawania odznaki posiadał dowódca frontu lub wyznaczeni przez niego dowódcy dywizji, na wnioski utworzonych w tym celu komisji. Wpominaną już Centralną Komisję Odznaki tworzyli w kwietniu 1920 r. trzech oficerowie: płk Strzelecki ks. Dziekan Jerzy Sienkiewicz oraz ppor. Witold Krydel⁶⁶.

Na południu sąsiadem frontu Litewsko-Białoruskiego był utworzony również w połowie 1919 r. front wołyński, w którego skład jako zasadnicze jednostki wchodziły: 4 i 13 Dywizja Piechoty oraz III i IV Brygada Jazdy. Dnia 31.III. 1920 r. rozkazem ówczesnego dowódcy frontu gen. Franciszka Listowskiego, ustanowiona została **Odznaka "Za Wołyń"**. Stanowił ją krzyż równoramienny ułożony w wieńcu o średnicy 4,5 cm. Na krzyżu ustytuowany pośrodku znajdował się srebrny orzeł w koronie, dzierżący w szponach miecze. Na piersi orła, na pięciokątnej czerwono emaliowanej tarczy, umieszczony był krzyż kawalerski. Na ramionach krzyża znajdowały się napisy: "HORYŃ-STYR-SŁUCZ", tj. nazwy rzek, nad którymi przebiegał front wołyński, oraz data "1919"⁶⁷. Odznaka ta, jak głosił regulamin nadawania, przyznawana była "za pracę żołnierską na froncie wołyńskim". Zasadniczo wymagany był staż sześciomiesięczny, który jednak mógł być skrócony, jeśli kandydat wykazał się wybitnym czynem bojowym lub organizacyjnym. Prawo do nadawania odznaki posiadał dowódca frontu gen. Listowski w oparciu o wnioski wyznaczonej komisji. Do odznaki "Za Wołyń" przysługiwał dyplom formatu 13x19 cm, podpisywany przez dowódcę frontu, jego szefa sztabu oraz dowódcę oddziału, z którego rekrutował się odznaczony⁶⁸.

Swoją honorową odznakę posiadał również front pomorski, utworzony w październiku 1919 r. Organizacyjnie w skład frontu wchodziły m.in.: 11 DP, grupa operacyjna gen. Pruszyńskiego, dywizja strzelców pomorskich, 7 kombinowana brygada jazdy oraz kilka pociągów pancernych i statków. 25.III.1920 r. w momencie rozwiązania frontu pomorskiego, jego dowódca gen. Józef Haller ustanowił odznakę - "ku wiecznej pamięci objęcia przez wojsko polskie Ziemi Pomorskich i polskiego Morza, powracających w posiadanie Rzeczypospolitej". Odznakę tworzyła heraldyczna tarcza o wym. 5x3 cm, na której wytłoczony był gryf pomorski na tle morza. Nad tarczą umieszczony był stylizowany orzeł w koronie zrywający się do lotu i dzierżący w szponach ową tarczę. Na odznace znajdowały się nałożone daty: "19.I.", "10.II." oraz "1920". Prawo do noszenia odznaki przysługiwało tym osobom, które brały czynny udział w objęciu Pomorza, zarówno w okresie przygotowawczym w 1919 r., jak i w czasie wymarszu wojsk na Pomorze. Do odznaki frontu pomorskiego przysługiwała niewielka legitymacja formatu 11,5x6,5 cm, którą podpisywał osobiście odzna-

czonym gen.Haller. Odznaka frontu pomorskiego zatwierdzona została dopiero pięć lat później w 1925 r. na podstawie rozkazu M.S.Wojsk.⁶⁹.

Duże zasługi w wyzwoleniu ziemi pomorskiej i przyłączeniu jej do Polski miała powstała w końcu 1918 r. Organizacja Wojskowa Pomorze - konspiracyjna organizacja działająca przy legalnej Podkomisji Straży Ludowej w Gdańsku. OWP skupiała kilka tysięcy członków na terenie Kaszub, Torunia, Gdańska i Tczewa i miała za zadanie przygotowanie powstania na całym terenie pomorskim przyznanym Polsce w traktacie wersalskim. W marcu 1920 r., kiedy to organizacja została formalnie już zlikwidowana, powstała **pamiątkowa odznaka Organizacji Wojskowej Pomorze**. Stanowił ją krzyż o wym.45x45 mm, wykonany z posrebrzanej, oksydowanej blachy. Na środku krzyża nałożony był wizerunek gryfa pomorskiego, na ramionach zaś litery i daty: "O"- "W"- "P" /inicjały organizacji/ i "1918-1920". Na gładkiej odwrotnej stronie wybijany był kolejny numer egzemplarza odznaki⁷⁰. Regulamin odznaki głosił, iż: "udzielana ona będzie jednostkom, które w ramach Organizacji Wojskowej Pomorze brały czynny udział w wyzwoleniu ziem pomorskich w okresie od 9 listopada 1918 r. do 1 marca 1920 r.". Kompetencje nadawcze odznaki leżały natomiast w gestii czteroosobowej Kapituły, na czele której stał dr Franciszek Kręcki - organizator i szef OWP. Odznaki i niewielkie dyplomy formatu 10x16 cm wydawał uprawniony sekretarz Kapituły Lech Czarliński z Zakrzewa pod Toruniem⁷¹.

Poprzednio już opisana odznaka dywizji Litewsko-Białoruskiej nie była jedyną odznaką dywizyjną ustanowioną w toku działań wojennych 1919/1920 r. Z inicjatywy Dywizji Podlaskiej /późniejszej 9 DP/, którą dowodził gen.Sikorski, utworzone zostały nawet dwie odznaki. Pierwszą z nich stanowił emblemat w kształcie podwójnego krzyża, posiadający wymiary 5,4 x 3,8 cm, wykonany z białego ale oksydowanego metalu. Pośrodku, na heraldycznej tarczy zwieńczonej koroną królewską, umieszczony był trójpolowy herb dawnej Rzeczypospolitej z wyobrażeniem Orła, Pogoni i Archanioła. Pod tarczą znajdowały się dwa skrzyżowane miecze i wieniec dębowy obejmujący górne ramiona krzyża. Na górnym ramieniu krzyża napis: "DYWIZJA PODLASKA", na dolnym "ZA MĘSTWO", co sugeruje, iż charakter odznaki wykraczał poza tylko pamiątkowy czy honorowy symbol⁷². Druga odznaka zaprojektowana została w formie równoramiennego krzyża, którego ramiona połączone pierścieniami nadają jej kołisty kształt. Na górnym ramieniu krzyża umieszczona była otwarta korona królewska. Pośrodku odznaki nałożony był wizerunek stylizowanego orła w koronie z tarczą herbową na piersiach. W odróżnieniu od poprzedniej odznaki, umieszczono tutaj dwupolowy herb Rzeczypospolitej: Orła i Pogoni. Na pierścieniach łączących ramiona krzyża rozmieszczono napisy: "ANTOPOL, BITEŃ,

PIŃSK, BRZEŚĆ", tj. miejsca związane z bojową działalnością dywizji. Na ramionach krzyża zaś napis: "DYWIZJA PODLASKA" i data: "1919"⁷³. Prawo do otrzymania tej odznaki posiadali wszyscy oficerowie i szeregowcy, którzy pełnili służbę w szeregach dywizji przez okres co najmniej jednego miesiąca w okresie między 5.I.1919 r. a 30.VII.1919 r. Dnia 21.V.1920 r. dowództwo 9 DP zwróciło się do gen.Szeptyckiego z prośbą o spowodowanie rejestracji odznaki w M.S.Wojsk.⁷⁴.

W ślad za dywizją litewsko-białoruską i podlaską w drugiej połowie 1920 r. inne "wyborowe" dywizje Wojska Polskiego podjęły również działania w kierunku ustanowienia swoich odznak o charakterze honorowo-upamiętniającym.

5.X.1920 r., a więc na tydzień przed zawieszeniem działań wojennych, dowódca 18 Dywizji Piechoty gen.Franciszek Krajowski wystąpił z wnioskiem o powołanie odznaki dywizyjnej. Stanowił ją wizerunek stylizowanej tarczy herbowej z dwoma skrzyżowanymi mieczami. Na tarczy emaliowanej na kolor amantowy nałożony srebrny, ciemno oksydowany orzeł typu używanego w Armii Polskiej we Francji. Po bokach orła biało emaliowana cyfra "18" /nr dywizji/, na piersi orła litera "K" na pamiątkę dowódcy dywizji gen.Krajowskiego. Na odwrocie odznaki /jedynę zachowaną w zbiorach MMP/ nr nadania "842"⁷⁵. Regulamin tej bardzo efektownej odznaki ustalony w 1920 r. przewidywał nadawanie odznak dla upamiętnienia ciężkich walk żołnierzy, którzy służyli przez trzy miesiące od daty powstania dywizji.Prawo nadawania posiadał dowódca dywizji. Noszona ona była na prawej stronie piersi. Odznaka 18 DP zatwierdzona została oficjalnie w Dz.Rozkazów Nr 49 poz.872 z 13.XII.21⁷⁶.

W końcu 1920 r. powstała ~~odznaka~~ **pamiątkowa 14 Wielkopolskiej Dywizji Piechoty**. Wzór odznaki zatwierdzony został własnoręcznym podpisem Naczelnego Wodza na przedstawionej mu prośbie z projektem rysunkowym:

"Znak zatwierdzam dla 14 Dywizji - J. Piłsudski, 6.XII.1922"⁷⁷.

Powyższa decyzja potwierdzona została formalnie dopiero w 1923 r., natomiast powstały w grudniu 1920 r. regulamin odznaki podpisywany przez ppłk. Gustawa Paszkiewicza określał kryterium jego nadawania. Mogli ją otrzymać żołnierze dywizji za czynny udział w walkach w przeciągu 6 miesięcy lub 24 miesięczną służbę do czasu zawarcia rozejmu, tj. 12.X.1920 r. W wyjątkowych sytuacjach do uzyskania odznaki pretendować mogli osoby wojskowe lub cywilne, wspierające swą bezpośrednią działalnością rozwój dywizji. Prawo nadawania posiadał dowódca dywizji, natomiast decyzja o nadaniu osobom spoza dywizji /nadania honorowe/ spoczywała w rękach komisji złożonej z dowódcy dywizji, szefa sztabu i dowódców pułków⁷⁸. Odznaka o wym. 55x20 mm z białego metalu przedstawiała kompozycję składającą się z krzyża Orderu Virtuti

Militari, nałożonego na głownię miecza. Całość opleciona była połączoną gałązką laurową. Na czerwono emaliowanym jelicu miecza znajdował się napis: " 1 DYW. WIELKP. /1 Dywizja Strzelców Wielkopolskich/ - czyli poprzednio używana nazwa 14 Wielkopolskiej Dywizji Piechoty⁷⁹. Wypada zwrócić uwagę na datę zatwierdzenia odznaki przez J. Piłsudskiego - 6.XII.1920 r., kiedy to w tym dniu udekorowane zostały Orderem Virtuti Militari sztandary pułków wchodzących w skład tej dywizji. Nieprzypadkowo więc główny motyw plastyczny odznaki stanowił właśnie krzyż Virtuti Militari.

2. Odznaczenia ustanowione przez centralne władze państwowe i wojskowe.

Dotychczas omówione odznaczenia i odznaki powstałe po 1918 r. ustanawiane były z inicjatywy odrębnych władz wojskowych lub państwowych, dowództw samodzielnych formacji, frontów, dywizji lub też organizacji kombatanckich. Dopiero w okresie późniejszym wyróżnienia te otrzymały formalną akceptację władz państwowych i zatwierdzane były w drodze rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych. Odrębną kategorię stanowiły wyróżnienia ustanowione na mocy rozporządzeń naczelnych władz państwowych lub też z inicjatywy naczelnej władzy wojskowej.

Wyjątkowy charakter i pozycję posiadały tutaj dwie odznaki powstałe jednocześnie na mocy rozporządzenia Rady Obrony Państwa z 14.VII.1920 r. Były to: **Odznaka honorowa dla oficerów /równorzędnych/ i szeregowych za czas pobytu na froncie** i **Odznaka honorowa dla oficerów /równorzędnych/ i szeregowych za rany i kontuzje**.

Pierwszą z nich stanowiła naszywka z galonu srebrnego wzoru przyjętego dla czapek oficerskich, w kształcie kąta prostego z ramionami długości 3 cm każde, umieszczona na prawym rękawie ubioru wojskowego o 15 cm poniżej wszywania rękawa, kątem do góry. Za każde sześć miesięcy na froncie przysługiwało prawo do jednej naszywki. Prawo do uzyskania tej odznaki mieli ci wojskowi, którzy pełnili służbę na froncie w Wojsku Polskim /w oddziałach do dowództwa dywizji włącznie/ po dniu 1 listopada 1918 r. oraz byli w bezpośredniej styczności bojowej z nieprzyjacielem. Równe prawo do tej odznaki przysługiwało żołnierzom formacji sprzed 1918 r., a więc Legionów Polskich, I, II i III Korpusu Polskiego, Armii gen. Hallera oraz innym formacjom uznanym przez Rzeczypospolitą. Dla formacji sprzed 1918 r. prawo do używania tej odznaki przez ich b. żołnierzy ustalić miały powołane w tym celu pięcioosobowe Komisje /oczywiście spośród członków tej formacji/. Natomiast dla okresu po 1.XI.1918 r. i za bieżący pobyt na froncie, zgodnie z rozporządzeniem wykonawczym z 19.VII.1920 r. przyznawać miały dowództwa pułku. W obu zaś wypadkach sam zainteresowany uzyskaniem odznaki wnosił prośbę o jej przyznanie,

kierując ją do dowódcy pułku względnie odpowiedniej Komisji. Powyższe zarządzenie nakładało na dowództwo pułków obowiązek prowadzenia ścisłej ewidencji osób uprawnionych i ogłaszanie każdorazowego przyznania odznaki w rozkazie dziennym.

Drugą odznakę honorową - dla oficerów /równorzędnych/ i szeregowych za rany i kontuzje stanowiła niewielka naszywka w formie wstążki o barwach orderu Virtuti Militari, szerokości połowy normalnej wstążki do tego orderu /a więc około 1,7 cm/, długości zaś 4,7 cm, noszona poziomo z naszytymi na nią małymi srebrnymi gwiazdkami. Gwiazdki te oznaczały ilość ran, przy czym rany odniesione w jednej bitwie oznaczone były jedną gwiazdką. Powyższa odznaka noszona miała być na bardzo honorowym miejscu, na lewej piersi powyżej orderów i odznaczeń. Rozporządzenie głosiło też, że uzyskanie naszywki z trzema gwiazdkami daje prawo odznaczonemu do jednorazowego awansu poza kolejką. Prawo do odznaki honorowej za rany i kontuzje przyznawane zostało, analogicznie jak w przypadku poprzedniej odznaki, za czas pobytu na froncie, dla obu kategorii wojskowych sprzed 1918 r. z formacji polskich, jak i za czyny "bieżące" w Wojsku Polskim po 1.XI.1918 r.⁸⁰

Rozporządzenie ROP uzupełniały przepisy wykonawcze wydane również kilka dni później⁸¹. Prawo do przyznawania odznaki za rany i kontuzje przysługiwało dowództwom dywizji, względnie Dowództwom Okręgów Generalnych - za okres po 1.XI.1918 r., a Komisjom pięcioosobowym - odnośnie okresu sprzed 1.XI.1918 r. Prośbę o przyznanie odznaki składał w zasadzie sam zainteresowany na ręce bezpośredniego dowódcy /lub odnośnej Komisji/. Do prośby tej wymagane były jednak poświadczenie bezpośredniego dowódcy taktycznego, że osoba prosząca poniosła istotnie rany na froncie. Ponieważ rozporządzenie z 14.VII.1920 r. określało, że na wstążce można nosić tylko trzy gwiazdki, w wypadku dalszych zranień lub kontuzji mogło być przyznane prawo do noszenia drugiej wstążeczki /1 cm poniżej pierwszej/ z następnymi gwiazdkami. Ostatni punkt rozporządzenia wykonawczego głosił, że: "Kara na mocy wyroku sądowego, pozbawiającego praw obywatelskich, oraz kary na mocy wyroków sądów honorowych, pozbawiających stopnia oficerskiego powoduje utratę praw wynikających z odznaczenia, nie powoduje natomiast utraty samej odznaki"⁸².

W 1921 r. powyższe przepisy zostały uzupełnione przyznaniem prawa do noszenia odznaki za rany i kontuzje osobom wojskowym po zdemobilizowaniu - przy ubiorze cywilnym⁸³.

Ta piękna i bardzo zaszczytna odznaka honorowa w ustalonej w 1920 r. formie obowiązuje do dnia dzisiejszego w Wojsku Polskim.

W czasie działań wojennych 1920 r. powstała jeszcze jedna odznaka honorowa, powołana z inicjatywy oficjalnych władz. W okresie najcięższych walk

pod Warszawą, 17.VIII.1920 r. minister spraw wojskowych gen. Kazimierz Sosnkowski ustanowił **Odznakę honorową dla Ochotników**, którzy zgłosili się do wojska polskiego w myśl odezwy Rady Obrony Państwa oraz tych wszystkich, którzy wstąpili do wojska polskiego po dniu 11.XI.1918 r. nie z poboru, lecz z własnej woli, przy czym przebyli najmniej trzy miesiące na froncie w bezpośrednim kontakcie z nieprzyjacielem. Odznakę, którą zgodnie z przepisami nosiło się przypiętą do munduru na piersi, stanowił orzełek na tarczy, srebrny, nieoksydowany, o wym. 3,3x5 cm z wybitym na tarczy monogramem: "A.O." /Armia Ochotnicza/. Orzełek ten umieszczony był na podkładce w formie rozety jedwabnej o średnicy 5 cm, składającej się z dwóch pól: koła wewnętrznego - białego i otoku zewnętrznego w kolorze amarantowym⁸⁴. Projektanci tej odznaki honorującej czyn ochotniczy wzorowali się niewątpliwie na podobnie umieszczonych na czapkach orłach powstańców w 1863 r.

Specyficzny charakter i przeznaczenie posiadała ustanowiona we wrześniu 1920 r. trzystopniowa odznaka **"Poloniae Bene Merentibus"** (Polsce dobrze zasłużonym). Nawiązywała ona przez swoją nazwę do medalu "Bene Merentibus" z 1749 r. ustanowionego przez króla Augusta III jako nagrody dla osób, które z różnych powodów nie mogły otrzymać wówczas Orderu Orła Białego. Odznaka "Poloniae Bene Merentibus" powstała z inicjatywy Polskiej Wojskowej Misji Zakupów w Paryżu i miała stanowić wyróżnienie dla tych spośród cudzoziemców, którzy swą działalnością przyczynili się w sprawie pomocy dla Polski podczas wojny 1919/1920. Motywy jej ustanowienia oddaje najlepiej fragment pisma szefa Misji gen. Józefa Pomiankowskiego z 12.IX.1920 R. do M.S.Wojsk.:

"(...) upominki i wynagrodzenia pieniężne nie są moim zdaniem odpowiednim sposobem wyrażania wdzięczności i uznania tym osobom, których zasługi opierają się głównie na czynniku moralnym. Wpływowo osoby państw obcych, które stale pracują w porozumieniu z misją otrzymały już odznaczenia od Czechów, Serbów, Rumunów. Z powodu braku podobnych odznaczeń od władz polskich, miarodajne czynniki dotychczas nam życzliwe, zaczynają okazywać nam niechęć i dotychczasową dodatnią działalność zaczynają wyraźnie kierować na naszą niekorzyść. Do jakiego stopnia niektórzy przedstawiciele państw obcych wyrażają swe prawo do orderu polskiego za niepodlegające najmniejszej kwestii, tłumaczy wybitnie fakt, że jeden z pułkowników amerykańskich, który oddał nam niezaprzeczone wielkie usługi, oświadczył ostatnio, że nie opuści Europy dopóki nie otrzyma orderu polskiego"⁸⁵.

Do powyższego pisma dołączony był projekt trzyklasowego odznaczenia - odznaki pod nazwą "Poloniae bene Merentibus". Odznaka klasy I, pozłacana i emaliowana miała być przeznaczona dla wyższych oficerów i wybitnych osobistości cywilnych. II klasa posrebrzana i również emaliowana honorować

miała zasługi młodszych oficerów i średniego personelu cywilnego, ostatnią III klasę, odznakę z brązu bez emalii przeznaczoną dla cudzoziemców-oficerów oraz najniższej kategorii urzędników i pracowników. Do odznaki przysługiwać miał ozdobny dyplom z odpowiednimi napisami.

Naczelne władze wojskowe doceniając motywy przedstawione przez szefa Misji w Paryżu, zaaprobowali pomysły i wzór tej odznaki. Minister gen.Sosnkowski zaproponował jedynie dokonanie niewielkich korekt w przedstawionym wzorze dyplomu. Zgodnie z jego sugestią zmieniono ostatecznie napis tytułowy "Rzeczpospolita Polska" na "Polska Wojskowa Misja Zakupów w Paryżu", skorygowano też nieco wzór orła państwowego. Dnia 20.IX.1920 r. Naczelny Wódz marszałek J. Piłsudski zatwierdził dekretem ostateczny wzór odznaki i dyplomu⁸⁶.

Odznaka "Poloniae Bene Merentibus" przedstawiała się wyjątkowo efektownie. Głównym jej elementem był krzyż skomponowany z czterech "tarcz Amazo-nek", na środku którego umieszczony był wypukły wizerunek orła polskiego. W dwóch wyższych klasach powierzchnia krzyża pokryta była emalią koloru amarantowego. Na niemeliiowanych krawędziach krzyża umieszczone były napisy: "POLONIAE BENE MERENTIBUS"- u góry "A.D. MCMXX" /Anno Domini 1920/ - u dołu, zaś na bocznych ramionach - "LUTETIA PARISIORUM" /Złocistemu Paryżowi/. Odznaka ta posiadająca wym. 4,6x4,6 cm, umieszczona była na prostokątnej podkładce o wym. 5,3x3,8 cm z jedwabnej mory w kolorze amarantowym z czterema wąskimi białymi prążkami. Odznaka wraz z podkładką mocowana była przy pomocy śrubki z nakrętką. Do odznaki "Poloniae Bene Merentibus" przysługiwał duży, ozdobny dyplom o wym. 34x48,5 cm zaprojektowany przez znaną art.malarkę Zofię Stryjeńską⁸⁷.

Na marginesie przedstawionej powyżej odznaki warto dodać, że główny motyw jej ustanowienia - brak odznaczenia polskiego dla honorowania zasług cudzoziemców, wpłynął i przyspieszył w poważny sposób właśnie we wrześniu 1920 r. inicjatywę rządu powołania "cywilnych" odznaczeń: reaktywowania Orderu Orła Białego i ustanowienia Orderu Odrodzenia Polski.

3. Odznaczenia "nielegalne" - kwestionowane lub nie zatwierdzone przez władze.

Intensywny wysiłek armii polskiej w 1920 r. szczególnie sprzyjał pojawianiu się wielu odznaczeń i odznak związanych z tą kampanią. Część z nich nie doczekała się jednak oficjalnej akceptacji władz wojskowych. Niektórym wyróżnieniom stanął tutaj na przeszkodzie ich stricto bojowy charakter - argumentowano bowiem, iż stanowią one "niepotrzebną" konkurencję dla Virtuti Militari i Krzyża Walecznych. Inne drażniły swym "samozwańczym" charakterem oraz wzbudzały dużą nieufność wobec wewnętrznych sporów w łonie organów nadczych.

W końcu lipca 1920 r. w momencie najbardziej dramatycznych zmagani na froncie polsko-radzieckim, z interesującą inicjatywą odznaczeniową wystąpiło dowództwo 12 Dywizji Piechoty, formacji, która toczyła wówczas ciężkie walki w rejonie Lwowa przeciwko konnicy Budionnego. Z telegramu dowódcy dywizji gen. Januszajtisa, skierowanego do NDWP wynikało, iż bezpośrednim powodem inicjatywy był brak w wojsku odpowiedniego odznaczenia za męstwo. Czytamy m.in.⁸⁸

"Wobec okoliczności, że nadawanie Orderu Virtuti Militari jest dotychczas iluzorycznym, dalej, że żołnierze zasługujący swym bohaterstwem lub sprytem w obliczu nieprzyjaciela na zewnętrzne wyróżnienie są zupełnie nieodznaczeni, co niesłychanie ujemnie wpływa na dalsze zachowanie się żołnierza, zdecydowało się dowództwo 12 DP wprowadzić odznakę, która w połączeniu z pochwałą w rozkazie dowództwa brygady piechoty lub dowództwa dywizji stanowiłaby niejako rekompensatę za zachowanie się wyróżniające w obliczu nieprzyjaciela".

Postulowane odznaczenie stanowić miała "wstążka amarantowa szerokości 2,5 cm, z białymi brzegami, noszona ukośnie na prawo od drugiej z góry butonierki". Pierwsza pochwała dawała prawo do noszenia gładkiej wstążeczki, przy następnych pochwałach na wstążkę nakładana miała być pięcioramienna gwiazdka z brązu - w wypadku jeśli udzielona była w rozkazie dowódcy brygady lub z białego metalu - przy pochwaleniu dowódcy dywizji. Pochwały te udzielone miały być na podstawie wniosków dowódców pododdziałów, odpowiednio zaopiniowanych i przesłanych do dowództwa drogą służbową. Regulamin głosił również, iż "by uniknąć nadużyć i by odznaka ta stanowiła prawdziwą wartość, powinni wnioskodawcy ocenić czyny bezstronnie według uznania własnego sumienia", zaś "udzielenie pochwały po raz drugi i dalej /przysługiwać mogło-ZP/ - tylko żołnierzowi bezpośrednio stojącemu oko w oko z nieprzyjacielem"⁸⁹.

Pomysł dowództwa 12 DP wprowadzenia odznaczenia bojowego udzielanego na podstawie pochwał wyrażonych w rozkazach brygady lub dywizji wzorował się na francuskim systemie "cytacyjnym", praktykowanym w okresie I wojny światowej w przypadku Krzyża Wojennego - Croix de Guerre⁹⁰. Skromna forma odznaczenia - wstążeczka - podyktowana została praktycznymi możliwościami wykonawstwa w warunkach wojennych. Naśladowano tutaj analogiczne "wstążeczki bojowe" wprowadzone w 1918 i 1919 r. w I Korpusie Polskim w Rosji i Armii Polskiej we Francji. W podobnych warunkach powstało zresztą rok później /1921 r./ uznane skądinąd przez władzę identyczne w formie bojowej odznaczenie górnośląskie - "Śląska Wstęga Waleczności i Zasługi".

Mimo poparcia udzielonego dla inicjatywy 12 DP przez dowódcę 6 Armii gen. W. Iwaszkiewicza, NDWP nie udzieliło zgody na wprowadzenie nowego odznaczenia. W tym czasie bowiem starano się konsekwentnie prowadzić politykę nieuznawania wszelkich odznaczeń formacyjnych, które swym charakterem wy-

kraczały poza charakter honorowy lub upamiętniający. Ponadto wkrótce już idea "bojowej wstążeczki" straciła rację bytu wobec wszczęcia nadawania Orderu Virtuti Militari - "na polu bitwy", jak też nowego odznaczenia państwowego za męstwo i odwagę - Krzyż Walecznych. Podkreślić należy jednak, iż inicjatywa gen. Januszajtisa wpłynęła niewątpliwie na przyspieszenie decyzji władz wojskowych w powyższych kwestiach.

Kilka miesięcy po zakończeniu działań wojennych w 1920 r. samorzutnie z inicjatywy grupy byłych oficerów 206 pułku piechoty Armii Ochotniczej powstało odznaczenie pod nazwą **"Krzyż za męstwo i odwagę Armii Ochotniczej 206 pp i obrony Płocka"**. Odznakę stanowił efektownie zaprojektowany krzyż o białą emaliowanych ramionach, ze złożonym orłem umieszczonym pośrodku, zawieszany na zielonej wstążce z białymi podłużnymi prążkami. Zarówno wygląd zewnętrzny odznaczenia jak i regulamin jego nadawania wzorował się częściowo na rosyjskim Krzyżu św. Jerzego. Odznaczenie stanowić miało nagrodę na szczególne męstwo wykazane w bojach w lipcu i sierpniu 1920 r. w szeregach 206 ochotniczego pułku w rejonie Płocka i Wyszogrodu - tzw. "Odcinka Obrony Dolnej Wisły". Regulamin określał, iż -"ilość osób odznaczonych zamknięta będzie symboliczną liczbą 44"⁹¹. Inicjatorzy odznaczenia dwukrotnie zwracali się wiosną 1921 r. do M.S.Wojks. z prośbą o jego formalne zatwierdzenie⁹². Władze wojskowe nie wyraziły zgody na uznanie odznaczenia 206 pp⁹³. Na przeszkodzie stał zarówno bojowy charakter krzyża, jak również jego "orderowy wygląd".

Z Armią Ochotniczą z 1920 r. związane było również niezmiernie popularne, ale zupełnie samorzutnie powstałe odznaczenie tzw. **"Krzyż Ochotniczy"**. Stanowił je wykonany z brązu krzyż równoramienny 30x30 mm, na który nałożony był orzełek w koronie typu wojskowego według wzoru orła noszonego na czapkach w latach 1919-1920. Na stronie odwrotnej wyryte były litery "A.O." /Armia Ochotnicza/ i data "1920". Odznaka ta wykonywana była w kilku wersjach, różniących się typem armatury wygrawerowanej na tarczy Amazonek. Spotykane były egzemplarze ze skrzyżowanymi karabinami - wersja dla piechoty, skrzyżowanymi szablami - dla kawalerii, lufami armatnimi - dla artylerii, bądź też z tarczą Amazonek - gładką, bez ozdób. Krzyż Ochotniczy noszony był na wstążce najczęściej w kolorze amarantowym⁹⁴. Było to typowe odznaczenie samozwańcze, nie nadawane przez żadne władze, stąd konsekwentnie "tępienie" szczególnie w wojsku. Natomiast poza wojskiem, gdzie w praktyce trudno było egzekwować zakaz noszenia tego krzyża, spotykany był bardzo często nawet w kilka lat po zakończeniu wojny. "Kompromitowanie się noszeniem "krzyża ochotniczego" jest o tyle ułatwione" - jak pisał K.Sajda - "że niektórzy grawerzy sprzedają go każdemu bez żadnych ograniczeń i nawet jako "fachowcy" uświadamiają w jakiej kolejności ma być noszony"⁹⁵.

Na marginesie tej samowarnej odznaki wypada podkreślić, iż czyny ochotnicze z 1920 r. upamiętnione zostały specjalną honorową odznaką ustanowioną przez M.S.Wojsk. (będzie o niej mowa dalej), która nie cieszyła się jednak dużą popularnością. Natomiast na krótko przed wybuchem II wojny światowej powstało wysokie państwowe odznaczenie dla ochotników z 1920 r., omówione z kolei w rozdziale poświęconym odznaczeniom i charakterze pamiątkowym.

Z upamiętnieniem również ochotniczego czynu zbrojnego miały związek dwa następne odznaczenia. Powstały one pa roku 1920 i początkowo uznawane były przez władze, lecz po pewnym czasie zdyskwalifikowane i zakazane do noszenia. Pierwszym z nich był **Krzyż Powstańców Wołyńskich** ustanowiony 16.VI.1921 r. z inicjatywy grupy kombatanów z oddziałów ochotniczych i partyzanckich, które walczyły na Wołyniu i Ukrainie w 1918 i 1919 r. pod rozkazami ppłk. Leopolda Lisa-Kuli i dowódcy jazdy Feliksa Jaworskiego. Odznakę stanowił krzyż z brązu o wym. 40x40 mm, o ramionach dwukrotnie wciętych, pokrytych na awersie czerwoną emalią. Pośrodku znajdował się drugi, mniejszy krzyż równoramienny o białych ramionach, wewnątrz ozdobiony pękami złocistych promieni z nałożoną niebieską tarczą z orłem - herbem Wołynia. Na ramionach głównego krzyża rozłożono napisy i daty: "WOŁYŃ" - "1919" - "1920". Między ramionami umieszczone były dwa skrzyżowane miecze. Spotyka się również egzemplarze bez mieczy, a także z szablami. Krzyż noszony był na wstążce niebieskiej z dwoma szerokimi paskami pośrodku⁹⁶. Kompetencje nadawania krzyża leżeć miały w gestii Kapituły wyłonionej z grona kombatanckiego Związku Powstańców Wołyńskich. Na skutek jednak secesji powstałej w łonie związku, utworzona została druga, konkurencyjna Kapituła. Spór między obu Kapitułami o prawo nadawania "obniżył powagę odznaki", a w konsekwencji tego M.S.Wojsk. nie zezwoliła na noszenie Krzyża Powstańców Wołyńskich na mundurze wojskowym⁹⁷.

Drugim odznaczeniem był **Krzyż Waleczności armii gen. Bułak-Bałachowicza** ustanowiony wkrótce po zakończeniu działań wojennych w 1920 r. Miał on pełnić dwa zadania, a mianowicie odznaczenia za waleczność oraz odznaki pamiątkowej dużego, ochotniczego oddziału zorganizowanego przez gen. Stanisława Bułak-Bałachowicza, w skład którego wchodził przede wszystkim Białorusini oraz "biali" oficerowie rosyjscy. W 1920 r. oddział ten podporządkowany był m.in. 3 Armii gen. Sikorskiego i walczył na froncie polsko-radzieckim. Odznaczenie, które wykonane było według wzoru rosyjskiego Krzyża św. Jerzego, stanowił krzyż 36x36 mm o biało emaliowanych ramionach. Pośrodku znajdował się srebrny, okrągły medalion z wizerunkiem czaszki, pod którą był skrzyżowany z pochodnią miecz. Odwrotna strona odznaki - gładka. Krzyż zawieszony był na czarnej wstążce ze złotymi paskami /4 mm/ po bokach⁹⁸. Do odznaczenia przysługiwał dyplom formatu 20x30 cm, podpisywany przez gen. Bułak-Bałacho-

wicza i sekretarza Kapituły.

Mimo że odzaczenie to nadawane było od 1921 r., polskie władze wojskowe nigdy go formalnie nie zalegalizowały. Jak się wydaje, bezpośredni wpływ na ten stan rzeczy wywarło skompromitowanie się Kapituły "Krzyża Waleczności ..." na początku lat trzydziestych. Jak pisał K.Sajda - działała tutaj grupa aferzystów, która odsprzedawała odznaczenia osobom, które nie miały nic wspólnego z działalnością armii gen.Bużak-Bałachowicza⁹⁹.

Odznaczeń lub odznak powstałych samorzutnie lub takich, których władze wojskowe II Rzeczypospolitej z różnych powodów niegdy formalnie nie zalegalizowały było zresztą znacznie więcej. Warto tutaj przypomnieć jeszcze jedną z nich, popularną zwłaszcza na terenie Warszawy. Była to odznaka "Za Rozbrojenie i Wypędzenie Niemców z Warszawy", powstała prawdopodobnie na przełomie 1920 i 1921 r. i upamiętniająca czyn POW i społeczeństwa stolicy w listopadzie 1918 r. Stanowił ją ciemno oksydowany krzyż 43x43 mm z nałożonym pośrodku wizerunkiem orzełka wojskowego w koronie. Na tarczy Amazonek wygrawerowana była litera "L", na boku data "11.XI.1918", zaś na ramionach krzyża "ROZBROJENIE/I WYPĘDZENIE/NIEMCÓW/WARSZAWA"¹⁰⁰. W zachowanym dla potrzeb Gabinetu Ministra M.S.Wojsk. raporcie sporządzonym 11.III.1921 r. czytamy m.in.: "Nielegalna odznaka "Za wypędzenie Niemców", sprzedawana przez sklep Jarmark Chrześcijan Rzemieślników przy ul. Świętokrzyskiej 41 każdemu, kto się nawinął po 150 mk/szt. Skonfiskowano przez policję 36 odznak (...)"¹⁰¹. Warto tu dodać, że w obiegu była w tym czasie identyczna odznaka "Za rozbrojenie Niemców i Austriaków w Zagłębiu Dąbrowskim", różniąca się tylko wygrawerowanymi napisami¹⁰².

Jest rzeczą nie znaną, że "nielegalne" odznaki były wyróżnieniami za czyny, których doniosłość i znaczenia władze II Rzeczypospolitej nie miały bynajmniej zamiaru kwestionować. Zasługi takich oddziałów, jak gen.Bużak-Bałachowicza były niewątpliwie "w cenie" i to przez cały okres istnienia II Rzeczypospolitej. Toteż jeżeli upamiętniające je odznaki napotykały na opory ze strony władz, od których zależała ich legalizacja, to główną rolę odgrywały tu jak się wydaje, dwie tendencje. Pierwsza miała na celu powstrzymanie niekontrolowanej i wprowadzającej swoistą anarchię odznaczeniową "orderomanii" i była wyrazem zabiegów o stworzenie w miarę spójnego i uczciwego systemu "odznaczeń szaszczytnych". Druga miała na celu integrację wojska polskiego, którego geneza bynajmniej nie była "jednorodna".

A jednak odzyskanie niepodległości w 1918 r., mimo zmienionych warunków politycznych, nie zahamowało inicjatywy powoływania nowych odznak wojskowych: formacyjnych lub powstańczych. Bogaty w wydarzenia militarne okres kształtowania drogą walki zbrojnej granic państwowych sprzyjał pojawieniu się nowej, pokaźnej grupy odznak o charakterze bojowo-pamiętkowym. Należały do nich

przede wszystkim powstałe wówczas odznaki związane z obroną Lwowa i Śląska Cieszyńskiego, a także późniejsze wielkopolskie i górnośląskie. Warto podkreślić tutaj, że odznaki lwowskie i cieszyńskie stały się jakby bezpośrednim powodem podjęcia wiosną 1919 r. przez władze wojskowe działań zmierzających do reaktywowania orderu Virtuti Militari. Z drugiej strony bowiem brak ogólnopolskiego odznaczenia wojskowego na miarę licznie przecież występujących czynów męstwa i odwagi był również istotną przyczyną powoływania różnych "regionalnych" odznak i wyróżnień.

1.VIII.1919 r. wznowiony został ustawą sejmową order Virtuti Militari jako najwyższe ogólnopolskie odznaczenie wojskowe. Jego reaktywowanie nie stanowiło jednak przeszkody w tworzeniu nowych odznak, uświęcających zarówno dawniejsze jak i bieżące wydarzenia. Przyczyniło się do tego znaczne opóźnienie w realizacji nadań tego orderu oraz ogólnie przyjęte założenie, że Virtuti Militari ze względu na swoją wysoką rangę otrzymywać będą mogli tylko nieliczni, najdzielniejsi żołnierze. Wśród powstałych wówczas odznak na szczególne przypomnienie zasługują te wytworzone z inicjatywy dowództwa frontu litewsko-białoruskiego, a także wielkopolskiej Straży Ludowej. W grupie tej na pierwszym miejscu wymienić należy na pewno dyplom Frontu Litewsko-Białoruskiego "Waleczne Uznanie", który ze względu na swój charakter traktować trzeba jako odznaczenie bojowe.

Stosunek naczelnych władz wojskowych odrodzonego państwa, reprezentujących tendencje centralistyczne wobec powstających nowych odznak formacyjnych lub upamiętniających, nie był jednolity. Władze dążyły do dokonania w tym zakresie również integracji narodowej, stąd pomimo aprobaty Naczelnego Wodza na noszenie odznak "będących wspomnieniem służby", wielu przedstawicieli wyższej administracji wojskowej uważało, zarówno w roku 1919 jak i później, że zwłaszcza formacyjne, "regionalne" odznaki szkodzą spójności armii, gdyż pobudzają separatystyczne tendencje. Ponieważ jednak nowe odznaki stały się pojawiały, a brak było formalnego zakazu ich tworzenia, władze wojskowe zdecydowały się na próby objęcia istniejących odznak formalnym spisem. Zapowiedź owego spisu, a jednocześnie kontroli nad "żywołową" wprost twórczością w tym zakresie, odnajdujemy w piśmie ministra spraw wojskowych gen. Leśniewskiego z 21.X.1919 r.. Czytamy w nim:

"Ministerstwo Spraw Wojskowych chcąc zapobiec często nieprawemu noszeniu znaczków pułkowych i brygadowych, postanowiło przeprowadzić ścisłą ewidencję statutów i odbitek tych znaków. Dowódcy Okręgów Generalnych przeprowadzą w podległych swych oddziałach ścisły spis znaczków wojskowych i wraz ze statutem prześlą najrychlej do Biura Personalnego"¹⁰³. Powyższe pismo stało się podstawą rozkazu Naczelnego Dowództwa WP nr 182/19, który nakładał na

M.S.Wojsk. obowiązek rejestrowania istniejących odznak, a także zabraniać ustanawiania nowych odznak bez wyraźnej zgody ministerstwa. Ustalono też wtedy, że wszelkie odznaki wojskowe wolno jest nosić na prawej stronie, gdyż "lewa zarezerwowana jest dla orderów polskich lub też tych zagranicznych, które rząd pozwoli wojskowym polskim nosić". Rozkaz wzywał jednocześnie do przesłania przez zainteresowane dowództwa, do sekcji IV Departamentu Naukowo-Szkolnego M.S.Wojsk. (Warszawa-Zamek) oryginalnych egzemplarzy odznak lub "dobrych fotografii wielkości naturalnej na czarno-kopiującym papierze, celem ich rejestracji". Po zarejestrowaniu M.S.Wojsk. ogłosić miało spis odznak dozwolonych do noszenia¹⁰⁴.

W efekcie, po kilku miesiącach zbierania odpowiednich danych Biuro Prezydialne M.S.Wojsk ogłosiło 21.IV.1920 r. pierwszy oficjalny wykaz spisanych odznak. W piśmie L.872/20 czytamy:¹⁰⁵

"Min.Spraw Wojskowych prowadzi rejestrację odznak utworzonych przez poszczególne formacje i jednostki wojskowe. Po ukończeniu rejestracji Ministerstwo zajmie się opracowaniem przepisów regulujących sprawę tworzenia oraz noszenia odznak. Wszelkie odznaki noszone przez wojskowych mają dla posiadaczy ich znaczenie jedynie pamiątkowe, jako przypomnienie przeżytych wspólnie trudów. Odznaki te nie dają żadnych przywilejów. Mając na względzie szybkie zakończenie rejestracji, Ministerstwo Spraw Wojskowych przesyła w załączeniu spis zebranych dotychczas odznak w celu uzupełnienia ich drogą nadsyłania statutów odznak, podobizn /ew.oryginałów/ odznak nie wymienionych w załączonym spisie". Załączony do pisma wykaz zawierał w sumie 56 odznak, w tym 3 "organizacji wojskowych" /m.in.POW/, 7 dotyczących "szkół wojskowych", 13 -"dowództw i formacji wojskowych" /w tym odznaki I,II,III Brygady Legionów Polskich, Legionu Puławskiego i I Korpusu Polskiego/, dalej 14 odznak "pułkowych i jednostek bojowych" /m.in.3,4,5 i 6 pp.leg./, wreszcie 15 odznak - "ku upamiętnieniu wydarzeń historycznych", gdzie znalazły się m.in. odznaki poszczególnych odcinków obrony Lwowa, odznaki za obronę Śląska Cieszyńskiego, a także za zdobycie Wilna. W ostatniej grupie czterech odznak pt."inne pamiątkowe" wymieniona była m.in. odznaka Centralnego Urzędu Ewidencji Legionów Polskich¹⁰⁶.
Ogłoszenie powyższego wykazu odznak traktować należy jako pewnego rodzaju oficjalne ich zatwierdzenie i zezwolenie na noszenie. Dwa tygodnie później, 5.V. 1920 r. w kolejnym wykazie zarejestrowanych przez M.S.Wojsk. odznak, który zawierał 59 pozycji, nie wymieniono już siedmiu odznak szkół wojskowych. W zamian zamieszczono nowo zarejestrowane odznaki, m.in. dwie odznaki Krzyża Dywizji Podlaskiej oraz Krzyż Frontu Wołyńskiego¹⁰⁷.

Po zawieszeniu broni w 1920 r. o formalne zatwierdzenie swych odznak przez M.S.Wojsk. ubiegały się przede wszystkim poszczególne pułki jednostek regular-

nych WP, a także po 1921 r. byłe powstańcze władze lub związki kombatanckie w Wielkopolsce i na Górnym Śląsku. Płynące memoriały w sprawie zatwierdzenia takiej lub innej odznaki formacyjnej lub upamiętniającej wywołały zrozumiałe, jak się wydaje, w takiej sytuacji zniecierpliwienie naczelnych władz wojskowych. Stawało się to często instrumentem polityki. W kwietniu 1921 r. minister gen. Kazimierz Sosnkowski odpowiadając na jedno z takich pism w sprawie zatwierdzenia odznaki formacyjnej, tak pisał:

"Tworzenie odznak pamiątkowych było dopuszczalne i zrozumiałe w epoce, gdy państwo nie było skonsolidowane i gdy nie posiadało własnych odznak honorowych, którymi by odznaczało swych obywateli dla powstania i zjednoczenia ojczyzny oraz wywalczenia jej niepodległości. Dziś kiedy państwo nadaje odznaki honorowe: 1/Krzyż orderu wojskowego *Virtuti Militari*, 2/Krzyż Walecznych, 3/Odznakę honorową za rany i kontuzje, a niebawem zacznie nadawać 4/odznaki Orderu Odrodzenia Polski, uważam tworzenie odznak pamiątkowych w czasie gdy działania wojenne ustały, za bezcelowe, a nawet za szkodliwe, gdyż tworzenie coraz to nowych odznak poczęło się przeradzać w manię, tym przykrzejszą, że za te odznaki coraz to poważniejsze sumy płyną do kieszeni prywatnych przedsiębiorców, którzy wyrabianie odznak traktują zawodowo"¹⁰⁸.

To racjonalne, ale jak się wydaje nie zawsze uzasadnione stanowisko ministra wobec pojawiających się coraz to nowych odznak pamiątkowych przyniosło w konsekwencji pewne rezultaty. Wprowadzona w II połowie 1921 r. znacznie ostrzejsza selekcja napływających postulatów "odznakotwórczych", choć nie zawsze konsekwentnie przeprowadzana, przyniosła zmniejszenie ilości zatwierdzonych odznak w stosunku do roku 1920. Mimo to globalna liczba odznak zarejestrowanych w stosunku do tego okresu powiększała się.

W grudniu 1921 r. M.S. Wojsk. opracowało w formie rozkazu pt. "Ordery i Odznaczenia" zasady formalno-prawne istniejących wówczas odznaczeń. Jeden, niewielki punkt tego rozkazu dotyczył spraw odznak pamiątkowych. Powtórzono nim spreycyzowaną już w roku poprzednim zasadę, że wytworzone odznaki mają jedynie charakter pamiątkowy, nie dający ich właścicielom żadnych praw ani przywilejów. Oddziały, dowództwa lub szkoły wojskowe starające się o zatwierdzenie /utworzenie/ swej odznaki winny były drogą służbową przedstawić wzór projektowanej odznaki w dwóch egzemplarzach wraz z obowiązującym regulaminem i - co stanowiło novum - wykazem osób upoważnionych do przyznania prawa do noszenia danej odznaki. Na zakończenie rozkaz głosił, że: "Wolno jedynie nosić te odznaki, które zostały zatwierdzone przez Wodza Naczelnego i ogłoszone w niniejszym rozkazie". Ten ostatni element miał wyraźnie wymowę polityczną, stanowił bowiem często o tym, czy zatwierdzić, czy też nie zatwierdzić daną odznakę. W załączeniu do owego rozkazu podany został kolejny, trzeci już wykaz

zatwierdzonych do chwili ukazania się rozkazu tj. do grudnia 1921 r. Zawierał on 80 pozycji, a więc o 21-więcej niż poprzedni wykaz w maju 1920 r. Z nowo zatwierdzonych odznak warto tutaj przypomnieć kawalerskie odznaki pułkowe /5,6,14,17 i 214 p.ułanów/, odznaki pociągów pancernych, trzystopniową odznakę "Poloniae Bene Merentibus" czy odznakę "Swoim żołnierzom z Ameryki - Odrodzona Polska", traktowana później jako odznaczenie państwowe pod nazwą "Krzyż Żołnierzy Polskich z Ameryki"¹⁰⁹.

Jak już wielokrotnie była mowa, centralne władze wojskowe wyrażały zgodę /z niewielkimi wyjątkami/ na noszenie zatwierdzonych odznak jedynie w formie znaczka-żetonu mocowanego na śrubce bądź szpilce. Dość konsekwentnie walczone z próbami noszenia odznak na wstążkach, co upodobiało drugorzędną nie-raz odznakę do państwowego odznaczenia. Mimo wydanego zakazu noszenia odznak niezatwierdzonych przez M.S.Wojsk., silnie zakorzenione tradycje wśród byłych żołnierzy różnych formacji powodowały w praktyce nieprzestrzeganie tego zarządzenia. Występowały ponadto fakty ustanawiania odznak bez zgody właściwych czynników. Tęgo rodzaju zjawiskom sprzyjała w istocie rzeczy daleko posunięta tolerancja władz II Rzeczypospolitej, a z drugiej strony niezbyt sprecyzowane w wielu wypadkach przepisy. Również, co należy podkreślić, wszelkie przepisy i ewentualne zakazy egzekwować można było praktycznie jedynie w stosunku do osób wojskowych. Poza wojskiem, w środowiskach cywili-kombatantów było to właściwie niemożliwe.

O ile formalna likwidacja problemu noszenia odznaczeń państw zaborczych nastąpiła błyskawicznie, nie wzbudzając większych emocji, to znacznie ciekawiej potoczyły się dalsze losy odznak formacyjnych. Traktowane od początku zupełnie inaczej, ze względu na swój polski rodowód nadal były przedmiotem zainteresowania wzbudzając liczne kontrowersje. Wewnętrzny konflikt jak traktować odznaki i jaki winien być ich dalszy los, stał się przedmiotem sporu i ostrej polemiki na łamach "Polski Zbrąjnej" - jesienią 1922 roku.

Z cyklu artykułów opublikowanych w okresie październik-listopad 1922 r. zabrali głos: znakomity historyk płk Marian Kukiel, znawca problematyki formacji polskich w Rosji, ppłk Henryk Bagiński oraz najmniej znany w tym gronie rtm. Stefan Prądyński. Dwaj pierwsi, występując w duchu integracji armii polskiej, przeciwni byli dalszemu noszeniu pamiątkowych odznak formacyjnych, jako przejawowi dezintegracji. Płk Kukiel uważał, że konieczne jest, jak się wyraził, zrobienie - "ofiary ze swych tradycji na rzecz wojska zespolonego"¹¹⁰. Podobnie twierdził ppłk Bagiński występując - "o jak najszybsze usunięcie zewnętrznych odznak, podtrzymujących nadal tę odrębność w wojsku"(...) gdyż (...) "pomimo zasług jakie reprezentują te odznaki, wnoszą jednak obecnie niepotrzebne cechy wewnętrznego separatyzmu, wskazując nadal na różne pocho-

czenie". Ten sam autor uważał również, że "noszenie tych odznak przeżyło się". Celem rekompensaty za zlikwidowane odznaki pamiątkowe proponował on wprowadzenie uniwersalnego medalu dla wszystkich kombatantów pod nazwą "Zjednoczeni w walce o Niepodległość 1914-1920". Odznaczenie to rozdawać miały dowództwa pułków oraz PKU na podstawie zaświadczeń o służbie wojskowej pełnionej w dawnych formacjach lub szeregach WP. Kończąc ppłk Bagiński pisał:

"Odznaczeni w ten sposób byliby ideową rezerwą na wsi i w fabrykach, o nich oparta byłaby praca powszechnego przygotowania rezerw dla obrony Państwa"¹¹¹.

Z powyższymi wywodami M.Kukiela i H.Bagińskiego polemizował rtm. Stefan Prądzyński w długim, zamieszczonym w czterech odcinkach artykule pt. "Sprawa odznak papierśnych w Armii"¹¹². Autor ten uważał z kolei, że odznaki formacyjne, tworzone w okresie kiedy nie było jeszcze orderów ani odznaczeń, stały się "siłą faktu - nagrodą bojową", obecnie zaś stanowią "żywą kronikę naszych czynów orężnych". Rtm. Prądzyński twierdził ponadto, że "pozostawienie tych odznak zespala wojsko ze społeczeństwem, gdyż każdy znak na wojskowym mundurze znajduje odpowiednik z takim samym znakiem na marynarce, surducie i sukmanie". W ten sposób, jego zadaniem, odznaki są łącznikiem Armii z milionami zdemobilizowanych i rezerwistów, a także posiadają wielką wartość dydaktyczną i edukacyjną, pożyteczną przy szkoleniu młodych poborowych. Jednocześnie rtm. Prądzyński pisał, że kasacja odznak dotknęłaby najbardziej ideowe elementy armii, tj. ochotników. "Zawodowcy", zwłaszcza z b. armii zaburczych, którym "obojętne jest jaki znak noszą", być może zdaniem autora, byliby nawet zadowoleni z likwidacji odznak "ze względów niwelacyjnych". Na zakończenie rtm. Prądzyński ustosunkował się do propozycji utworzenia medalu ogólnokombatanckiego. Propozycję tę uznał za "kuszającą", ale według niego nikt z odznaczonych tym nowym odznaczeniem rezerwistów i tak nie zdejmie dawnej formacyjnej odznaki, a ewentualny przymus zastosować można jedynie w szeregach czynnej służby wojskowej. Obecnie zaś, kiedy M.S.Wojsk. zarejestrowało ogromną ilość odznak i prowadzi nadzór nad ich noszeniem, nie można ich w żadnym wypadku likwidować.

Powyższa polemika nie zamknęła dyskusji nad miejscem i rolą odznak pamiątkowych i honorowych. Znamienne jednak, że i w następnych latach przeciwnicy odznak byli bardziej aktywni, bardziej widoczni na forum publicznym. W 1923 r. również na łamach "Polski Zbrojnej" głos zabrał Antoni Bogusławski. Postulując podobnie jak H.Bagiński konieczność stworzenia "medalu wojny polskiej 1914-1920" autor mocno podkreślił, że byłyby to - "cios śmiertelny dla różnych znaczków pamiątkowych, które mnożąc się jak grzyby po deszczu, zgoła niepoważnie na mundurze wyglądają, a przecież są właściwie surogatami

medali". Natomiast inne argumenty A. Bogusławskiego, przemawiające za postulatem ustanowienia stosownego medalu pamiątkowego, stanowiły częściowo powtórzenie argumentacji H. Bagińskiego. Tak więc odznaczenie to stanowiłoby przede wszystkim ważny - "środek propagandy państwa na głuchych wsiach, dokąd cała młodzież powróci z medalami na piersi. Samorzutnie powstały i noszony tzw. krzyż ochotniczy jest najlepszym poparciem ostatniego twierdzenia". Jednocześnie, zdaniem autora, takie odznaczenie "odciąża Krzyż Walecznych", da możliwość nagradzania osób cywilnych za współdziałanie z wojskiem, takich osób "których się nie docenia lub przecenia, dając Krzyż Walecznych lub nic"¹¹³.

Przeciwny pamiątkowym odznakom formacyjnym był cieszący się zasłużonym autorytetem również w dziedzinie odznażeń dyrektor Muzeum Narodowego i Muzeum Wojska płk Bronisław Gembarzewski. W 1925 r., a więc kilka lat później po sporach, które toczono na łamach "Polski Zbrojnej", płk Gembarzewski, opiniując pierwszy projekt pamiątkowego medalu wojennego, uzależniał swoje poparcie dla tej idei do tego czy - "(...)usunięte zostaną inne różnorakie odznaki o charakterze prywatnym noszone przez wojskowych"¹¹⁴.

Odznaki nie zostały ostatecznie zlikwidowane. W przedstawionym sporze o ich przyszłość, decydujący głos odpowiednich czynników wojskowych docenił ich pozytywną rolę w systemie zaszczytnych wyróżnień II Rzeczypospolitej. Zwyciężyła więc, moim zdaniem, słuszna tendencja, że odznaki, których rodowód pokrywał się z rodowodem Armii Polskiej, stanowią ważny element tradycji wojskowej, zespalają /a nie dezintegrują/ młodą armię i są istotnym łącznikiem między wojskiem a społeczeństwem.

Ogromna większość z omówionych w tym rozdziale odznak pamiątkowych, honorowych czy też bojowych, które powstały w latach 1916-1921 i zostały formalnie zatwierdzone przez M.S. Wojsk., aż do końca II Rzeczypospolitej stanowiły ozdobę munduru czy ubioru cywilnego. W 1928 r. przedz przesadnym "przeładowaniem" munduru wojskowego w tego rodzaju znaki M.S. Wojsk. ograniczyło do trzech maksymalną ilość noszonych odznak. Jednocześnie ustalono wtedy służbową drogę do ich ubiegania się oraz sposób ich noszenia na mundurze. Mogły być one umieszczone na lewej piersi, poniżej guzika kieszeni, zamocowane wyłącznie na śrubce. Noszenie odznaki pamiątkowej - jak czytamy dalej w rozkazie - "zawieszona na wstążce jest niedozwolona". Z kolei na prawej piersi nosić można było odznaki szkolne, np. Wyższej Szkoły Wojennej czy Szkoły Podchorążych¹¹⁵.

W latach trzydziestych przepisy o sposobie noszenia odznak uległy pewnym zmianom. Ostatnie w okresie międzywojennym przepisy w tej kwestii zebrane zostały w cennej pracy opublikowanej w 1939 r. przez Wiesława Bończę-Tomaszewskiego pt. "Kodeks Orderowy". Uważać je należy za miarodajne i obowiązujące

ponieważ jak głosi podtytuł Kodeksu - "zatwierdzony /został on - Z.P./ do użytku przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Ministerstwo Spraw Wojskowych".

Z powyższych przepisów wynikało, że część pamiątkowych odznak dopuszczona była do zakładania w formie odznaczenia, tj. na wstążce, tylko na ubiorze cywilnym /np. Legionu Puławskiego czy Miecze Hellerowskie/. Natomiast na mundurze - wyłącznie na śrubce. Wiele odznak z kolei, m.in. poświęconych poszczególnym odcinkom obrony Lwowa, dozwolonych było do noszenia na wstążce przytwierdzonej do drugiego lub trzeciego guzika ubioru¹¹⁶.

Utrzymanie systemu odznak pamiątkowych i formacyjnych, powstałych przed listopadem 1918 r. lub w pierwszym okresie niepodległości, stało się, jak się wydaje, przyczyną fiaska koncepcji powołania uniwersalnego "medalu pamiątkowego za lata 1914-1918". W takiej bowiem sytuacji odznaczenie to traciło rację bytu. Otwarta pozostawała natomiast kwestia upamiętnienia czynów późniejszych z lat 1919-1920, kiedy to w walki o granice państwa zaangażowane zostały liczne rzesze Polaków. Wynikająca z tego potrzeba odpowiedniego wyróżnienia zaowocowała odznaczeniem pamiątkowym dopiero w końcu lat dwudziestych.

PRZYPISY

- 1 Tekst z dyplomu i legitymacji "Krzyża Obrońców Lwowa" przekazany do Muzeum WP z podpisem płk.Cz.Mączyńskiego, Muzeum Wojska Polskiego; Katalog Naukowy /dalej MWP;KN/ nr inw.452.
- 2 tamże, nr inw.452 (egzemplarz odznaki przekazany przez Biuro Prezydialne M.S.Wojšk. 21.III.1921 r.)
- 3 Lwowskie Krzyże Pamiątkowe. Wiarus, zeszyt nr 19 z 12.V.1919 r.
- 4 tamże
- 5 Pismo Kapituły Krzyża Obrońców Lwowa do Prezydenta RP, Centralne Archiwum Wojskowe; Gabinet Ministra /dalej CAW; GM/ I.300.1 t.554 np
- 6 Statut odznaki "Orlęta", CAW; GM. akta odznak formacyjnych /dalej a.o.f./ I.300.1 t.566 np
- 7 MWP; KN, nr inw.40411. 42655, także: M.Opałek, Pamiątki polskie, z.IV pt.Odznaki Obrońców Lwowa i Kresów Wschodnich 1918-1920, Lwów 1920, s.17
- 8 MWP; KN, nr inw.32160, także M.Opałek, ... op.cit. s.5
- 9 Statut odznaki Pierwszej żąłogi Obrony Lwowa, CAW; GM, a.o.f. ... op.cit.np.

- 10
tamże
- 11
MWP; KN, nr inw.24716, także M.Opałek ... op.cit. s.6
- 12
MWP; KN, nr inw.24718, także M.Opałek, ... op.cit. s.7, por. S.Oberleitner, Katalog polskich orderów, odznaczeń i niektórych wyróżnień zaszczytnych 1705-1982, cz.III Ordery, odznaczenia i odznaki z okresu 1918-1939, Zielona Góra 1983, s.81
- 13
Statut odznaki Drugiego odcinka obrony Lwowa, CAW; GM, a.o.f. op.cit. np
- 14
MWP; KN, nr inw.24728, także M.Opałek, ... op.cit. s.7-8 por. S.Oberleitner, ... op.cit. s.82
- 15
MWP; KN, nr inw.24736, także M.Opałek, ... op.cit. s. 8-9 por. S.Oberleitner, ... op.cit. s.82
- 16
Notatka dot. Odznaki Czwartego Odcinka Obrony Lwowa, CAW; GM. a.o.f. op.cit.
- 17
tamże
- 18
MWP; KN, nr inw.24717, por. S.Oberleitner, ... op.cit. s.83 także M.Opałek, ... op.cit. s.9
- 19
MWP; KN, nr inw.33312, także m.Opałek, ... op.cit. s.10-11 i S.Oberleitner, ... op.cit. s.83-84
- 20
MWP; KN, nr inw.38088, także M.Opałek, ... op.cit. s.11
- 21
MWP; KN, nr inw.374 (egzemplarz przekazany przez Komitet Obywatelski Przemyśla, także S.Oberleitner, ... op.cit. s.106
- 22
Gwiazda Przemyśla, statut i regulamin odznaki, CAW; GM, a.o.f. I.300.1 t.566 np
- 23
tamże
- 24
tamże
- 25
MWP; KN, nr inw.24657 wraz z legitymacją odznaki
- 26
MWP; KN, nr inw.24872 wraz z legitymacją odznaki, por. S.Maczek, Od podwoju do czołga, Edinburgh 1961, s.18
- 27
Por. Zygmuntowicz, O odznaczeniach w wojsku ukraińskim. Tygodnik wojskowy, społeczny, naukowy, literacki, Lwów 1919, nr 23 z 6.VII.1919 r.

28

-MWP; KN, nr inw.485 - egz.odznaki NKSL - "Za waleczność" wraz z kopią regulaminu i legitymacją, przekazany do Muzeum Wojska Polskiego 20.IX.1921r. za pośrednictwem Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych

-MWP; KN. nr inw.24643 - egz.odznaki RLMP - "Zasłużdże Obywatelskiej"

-MWP; KN. nr inw.24644 - egz.odznaki RLMP - "Za waleczność". Por.T.Jeziorowski, Pierwsze odznaki za udział w Powstaniu Wielkopolskim 1918-1919r. Studia Muzealne, 1975, z.11, s.85-97, także S.Oberleitner, ... op.cit. s.91-93, także S.Gibasiewicz, Odznaczenia i odznaki Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 "Biuletyn Numizmatyczny" nr 40, luty 1969, s.763-765

29

T.Jeziorowski, Pierwsze ... op.cit. s.89 i dalej

30

Korespondencja z grudnia 1919 r. dot. odznaki Naczelnej Komendy Straży Ludowej, CAW; GM, a.o.f. I.300.1 t.566 np

31

tamże

32

T.Jeziorowski, Pierwsze... op.cit. s.90

33

tamże, s.91; por. MWP; KN, nr inw.13374, egz. ofiarowany gen.J.Hellerowi

34

MWP;KN, nr inw.24710 oraz statut i legitymacja przy karcie katalogu nr 393 przekazany do Muzeum Wojska 24.II.1921 r. za pośrednictwem Biura Prezydyjального M.S.Wojsk.; por.T.Jeziorowski, Odznaka Pamiątkowa Wojsk Wielkopolskich, "Biuletyn Numizmatyczny" nr 8/96/, październik 1974 s.148-153

35

T.Jeziorowski, Odznaka... op.cit. s.148 i dalej

36

T.Jeziorowski, Niezrealizowany projekt krzyża za Powstanie Wielkopolskie 1918-1919, "Biuletyn Numizmatyczny" nr 5 /123/, 1977, s.84-87

37

MWP;KN, nr inw.24895 i 24896, 42856, także J.Dembiniok, Odznaka "Za Obronę Śląska" (maszynopis autorski)

38

J.Dembiniok, Odznaka... op.cit. s.4

39

tamże

40

Pismo M.S.Wojsk. do Dowództwa Okręgu Generalnego Kraków z 10.VII.1919 r. CAW; GM, I.300.1 t.566/15 np

41

J.Dembiniok, Odznaka... op.cit. s.7

42

Wykaz odznaczonych odznaką "Za Obronę Śląska". Dziennik Urzędowy Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego nr 17A z 10.XI.1919 r.

43

Wykaz odznaczonych Krzyżem Walecznych - "w zamian za Krzyż II klasy Za Obronę Śląska", Dziennik Personalny M.S.Wojsk. nr 41/1921

44

Pismo gen.Narbutt-Łuczyńskiego do Biura Personalnego M.S.Wojsk. XI.1938 r. i odpowiedź prof.dr.J.Figny z końca 1938 r. (brak daty dziennej), CAW; Biu-

- ro Personalne I.300.18 t.197 np
- 45
MWP; KN, nr inw.37006
- 46
M.Wełna, Katalog "Odznaki powstań śląskich", Wrocław 1985 s.22, por. S.Oberleitner, Katalog... op.cit. s.98
- 47
M.Wełna, Katalog... op.cit. s.32
- 48
K.Pszczczyński, Odznaki i odznaczenia, Katalog, Opole 1971, także M.Wełna, Katalog... op.cit. s.18, p.1563
- 49
K.Pszczczyński, Katalog... op.cit. p.1565, także M.Wełna, Katalog... op.cit. s.33
- 50
MWP; KN, nr inw.32238, także M.Wełna, Katalog... op.cit. s.36
- 51
Pismo szefa Gabinetu M.S.Wojsk. z 27.III.1928 r. n.L.4373/28 GMI, CAW; GM.I.300.1 t.570 np
- 52
Dziennik Rozkazów M.S.Wojsk. nr 24/1925 p.248
- 53
S.Oberleitner, Katalog... op.cit. s.97
- 54
Pismo A.Rozmierowskiego z 1926 r. (brak daty dziennej) do Gabinetu Ministra, CAW; GM, I.300.1. t.553 np
- 55
Egzemplarz odznaki ofiarowany marszałkowi J.Piłsudskiemu, MWP; KN, nr inw. oraz 51727, 3655x
- 56
MWP; KN, nr inw.13377, także M.Wełna, Katalog... op.cit. s.48; por. S.Oberleitner; Katalog... op.cit. s.99
- 57
MWP; KN, nr inw.416 i 24656 oraz dyplom w.w. odznaki - ze zbiorów prywatnych autora
- 58
Rozkaz nr 45 z 20.IX.1919 r. Materiały pt.Sprawa przyznawania posiadaczom pisemnego "Uznania za Walczność" - "Krzyża Walcznych", CAW; Oddział V Naczelnego Dowództwa WP /dalej O.V.NDWP/ I.301.12 t. 10 ,nr 23754, por.Rozkaz nr 227/w z 27.IX.1919 r. CAW; Rozkazy 9 Dywizji Piechoty I.313.9/2 np
- 59
tamże
- 60
Wykaz odznaczonych nr 1. Dodatek do rozkazu nr 1 Dowództwa Frontu Litewsko-Białoruskiego z 3.III.1920, tamże
- 61
Wykaz odznaczonych Krzyżem Walcznych w zamian za dyplomy b.Frontu Litewsko-Białoruskiego "Za Walczność", Dziennik Personalny M.S.Wojsk. nr 14/1922

- 62 Pismo L.1016 z 14.X.1919 r. Dowództwo Frontu Litewsko-Białoruskiego do Naczelnego Wodza .CAW; D-dztwo Fr.Lit.-Białoruskiego t.29 np. por. Wykazy zarejestrowanych odznak. CAW; O.V.NDWP I.301,12 t.98 nr 15934
- 63 MWP; KN, nr inw.35679x i 35680x
- 64 Regulamin odznaki dywizji Litewsko-Białoruskiej,CAW D-ztvo FR.Lit.-Białoruskiego t.29 np
- 65 MWP; KN, nr inw.44212x i 43113x
- 66 Statut odznaki pamiątkowej Frontu Litewsko-Białoruskiego CAW; O.V.NDWP I.301.12 t.98 np
- 67 MNW; KN, nr inw.40568x
- 68 Legitymacja i regulamin odznaki Frontu Wołyńskiego, MWP; nr inw.728/c (Archiwum MWP)
- 69 MWP; KN, nr inw.40965x, a także legitymacja i regulamin odznaki Frontu Pomorskiego MWP nr 1925/c (Archiwum MWP)
- 70 MWP; KN, nr inw.444
- 71 Relacja por.Stanisława Zakrzewskiego przy karcie nr 444 także patrz:Odznaka pamiątkowa Organizacji Wojskowej Pomorza, CAW; GM.a.o.f. I.300.1 t.567 np
- 72 MWP; KN, nr inw.24712 i 39445x - wersja odznaki "Za Męstwo"
- 73 MWP; KN, nr inw.24711 - II wersja odznaki
- 74 Regulamin odznaki Dywizji Podlaskiej, CAW, GM.a.o.f. I.300.1 t.567 np
- 75 MWP; KN, nr inw.24679
- 76 CAW; GM.a.o.f. I.300.1 t.566 np - regulamin odznaki 18 DP i 14 DP
- 77 tamże
- 78 tamże
- 79 MWP; KN, nr inw.36456x
- 80 Odznaka honorowa dla oficerów /równorzędnych/ i szeregowych na czas pobytu na froncie oraz Odznaka honorowa dla oficerów /równorzędnych/ i szeregowych za rany i kontuzje, Rozporządzenie ROP z 14.VII.1920 r. Dziennik U.R.P. nr 83 poz.554, por.K.Sejda, Ordery, Odznaczenia i Medale Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1932, s.86-92

- 81 Rozporządzenie wykonawcze do Rozporządzenia ROP z 14.VII.1920 r. Dziennik Rozkazów M.S.Wojsk. nr 28/1920
- 82 tamże
- 83 Dz.Rozkazów M.S.Wojsk. nr 6/1921 p.106
- 84 Dz.Rozkazów M.S.Wojsk. nr 29/1920 p.659, por.K.Sejda, Ordery... op.cit. s.114
- 85 Pismo gen.J.Pomianowskiego do M.S.Wojsk. z 12.IX.1920 r. wraz z projektem odznaki "Poloniae Bene Merentibus", CAW; GM.a.o.f. I.300.1 t.567 np
- 86 Uwagi gen.J.Sosnkowskiego, tamże
- 87 MWP; KN, nr inw.51731 oraz dyplom MWP; Arch.Ikonograf. nr 1904/c
- 88 Telegram dowództwa 12 DP do NDWP z 29.VII.1920 r.,CAW;O.V.NDWP I.301.12 t.64 7663
- 89 tamże
- 90 Francuski Krzyż Wojenny (Croix de Guerre) ustanowiony 8.IV.1915 r. O ile krzyż nadawany został za pochwałę w rozkazie armii, na wstążce umieszczona była brązowa gałązka wawrzynu - "palma". Za pochwałę w rozkazie Korpusu nakładano "gwiazdkę" złożoną, dywizji - srebrną, a pułku - brązową. Dalsze pochwały zaznaczano palmami lub gwiazdkami
- 91 Pismo M.S.Wojsk. z 12.V.1921 r. CAW; GM.a.o.f. I.300.1 t.566 np
- 92 tamże, por. "Żołnierz Polski" z 9.IV.1921
- 93 Zakaz noszenia odznaki wydanej przez grupę oficerów 206 pp. Dz.Rozkazów M.S.Wojsk. nr 22/1920 p.438
- 94 MWP; KN, nr inw.34180x, 24888, 404, por.S.Oberleitner, Katalog... op.cit. s.107-108
- 95 K.Sejda, Ordery... op.cit. s.118
- 96 MWP; KN, nr inw.30820x. Krzyż Powstańców Wołyńskich
- 97 J.Sejda, Ordery... op.cit. s.119. Natomiast z zachowanego dyplomu Krzyża Powstańców Wołyńskich /KN.30820x/ wynika, iż odznaczenie zostało zatwierdzone w 1930 r. przez M.S.Wojsk. pismem z 6.VII.1930 r. L.2941/30 G.M.I
- 98 MWP; KN, nr inw.36571, por.J.E.Kościuszewski, Oddział gen. Bułak-Bałachowicza. Materiały i Studia Koła Historyków UW, także St.Bułak-Bałachowicz, Będzie wojna czy nie będzie, Warszawa 1931, s.67

- 99 J.Sejda, Ordery... op.cit. s.118-119
- 100 MWP; KN, nr inw.24087
- 101 Notatka z 11.III.1921, CAW;GM.a.o.f. I.300.1 t.567 np
- 102 MWP; KN, nr inw.24843
- 103 Pismo gen.Leśniewskiego nr 11368/19 z 21.X.1919 r. CAW;GM.a.o.f. I.300.1 t.566 np
- 104 Rozkaz NDWP nr 182/19 o prowadzeniu rejestracji odznak. CAW; O.V.NDWP I.301.12 t.98, nr 15934
- 105 tamże
- 106 tamże - wykaz odznak z 21.IV.1920 r.
- 107 tamże - wykaz odznak z 5.V.1920 r.
- 108 Pismo gen.K.Sosnkowskiego z kwietnia (brak daty dziennej) 1921 r. CAW; GM a.o.f. I.300.1 t.566 np
- 109 Dziennik Rozkazów nr 49/1921 z 13.XII.21, zał.nr 2 do poz.872 (wykaz odznak), por.K.sejda, Ordery... op.cit. s. 108
- 110 M.Kukiel, Tradycje formacyjne a zespolenie wojska (głos w dyskusji). "Polska Zbrojna" 293/1922 z 28.X.1922
- 111 H.Bagiński, Zespolenie wojska a odznaki formacyjne, "Polska Zbrojna" 304/1922
- 112 S.Prączyński, Sprawa odznak papierśnych w Armii, "Polska Zbrojna" nr 315,317,318,319/1922
- 113 A.Bogusławski, Virtuti Militari i Krzyż Walecznych, "Polska Zbrojna" nr 62/1923
- 114 Notatka ppłk.B.Gembarzeskiego z 3.II.1925 r. - opinia do projektu medalu pamiątkowego za wojnę 1918-1920. CAW; Biuro Personalne M.S.Wojsk. I.300.18 t.200 np
- 115 K.Sejda, Ordery... op.cit. s.108
- 116 W.Bończa-Tomaszewski, Kodeks Orderowy, Warszawa 1939, s.40

MEDALS AND BADGES AWARDED DURING THE FIGHTS FOR THE COUNTRY FRONTIERS IN
1918-1921

Summary

The author deals with the following issues:

1. Medals and badges established by local military and rebel authorities as well as by the combatants' organizations.
2. Medals and badges established by the central state and military authorities.
3. Medal awarded without the state authorities knowledge, unauthorized and banned.

РЭЗЮМЕ

Боевые награды и значки с периода борьбы за границы государства 1918-1921.

Автор занимается следующими проблемами:

1. Боевые награды и значки введены областными военными и государственными властями, а также организациями бывших фронтовиков.
2. Боевые награды и значки введены центральными государственными и военными властями.
3. Боевые награды издаваемые без ведома государственных властей, неутвержены и запрещены носить.